

**Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка**

Факультет дошкільної, початкової освіти і мистецтв
Кафедра дошкільної та початкової освіти

Кваліфікаційна робота

освітнього ступеня: «магістр»

на тему

**«ФОРМУВАННЯ SOFT SKILLS У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО
ШКІЛЬНОГО ВІКУ»**

Виконала:

студентка II курсу, 23-А групи
Спеціальності 013 «Початкова освіта»
Осовик Вікторія Андріївна

Науковий керівник:

к. пед. н., доцент Турчина Ірина Станіславівна

Чернігів 2021

Роботу подано до розгляду «___» _____ 2021 року.

Студентка

_____ (підпис)

_____ (прізвище та ініціали)

Науковий керівник

_____ (підпис)

_____ (прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на засідання кафедри *дошкільної та початкової освіти*

протокол № _____ від «___» _____ 2021 р.

Студентка допускається до захисту даної роботи в екзаменаційній комісії.

Зав. кафедри

_____ (підпис)

Ірина ТУРЧИНА

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖУВАНОЇ ПРОБЛЕМИ	7
1.1. Сучасні підходи до визначення поняття soft skills.....	7
1.2. Аналіз стану досліджуваної проблеми у психолого-педагогічній літературі.....	20
1.3. Психолого-педагогічні особливості дітей молодшого шкільного віку.....	25
Висновки до першого розділу.....	34
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ SOFT SKILLS У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	35
2.1. Особливості формування soft skills у дітей.....	35
2.2. Констатувальний експеримент та аналіз отриманих даних	43
2.3. Формувальний етап експерименту та аналіз результатів	51
Висновки до другого розділу	58
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	61
ДОДАТКИ	66

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасне суспільство швидко змінюється, з'являються нові технології, демографічні та екологічні проблеми потребують нових підходів в освіті. Стан сьогоденного світу фахівців з різних сфер характеризують терміном VUCA. Це акронім, утворений з англійських слів volatility (нестабільність), uncertainty (невизначеність), complexity (складність) та ambiguity (неоднозначність). Для того щоб долати виклики ХХІ століття сучасному поколінню необхідно опанувати не тільки спеціалізовані (hard skills), а й універсальні, м'які (soft skills) уміння та навички. Тобто необхідний збалансований набір когнітивних, емоційних та соціальних навичок, що включають досягнення поставлених цілей, ефективне співробітництво з іншими людьми, управління емоціями, лідерські навички.

Згідно з останніми дослідженнями, роботодавці ставлять на перше місце «м'які навички», а професійні відходять на другий план. «М'які навички» необхідні в будь-якому виді діяльності, тому так важливо починати формувати їх вже на етапі навчання в початковій школі і продовжувати надалі активно розвивати.

Важливу роль для нашого дослідження відіграють роботи зарубіжних та вітчизняних вчених М. Sh. Hamzah, Н. Higson, P.G. Whitmore, J.P. Fry, Л.Халперн, Г.Андрєєвої, О.Белкіної-Ковальчук, В.Павленко, Н.Семченко та ін. Проте недостатньо досліджень, присвячених формуванню soft skills у дітей молодшого шкільного віку.

Актуальність проблеми зумовила вибір теми магістерської роботи «Формування soft skills у дітей молодшого шкільного віку».

Метою роботи є теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка комплексу вправ щодо формування лідерських якостей як однієї із м'яких навичок у дітей молодшого шкільного віку.

Відповідно до мети дослідження було поставлено такі **завдання**:

- дослідити сучасні підходи до визначення поняття «soft skills» та стан проблеми у психолого-педагогічній літературі;
- проаналізувати особливості формування soft skills у дітей молодшого шкільного віку;
- провести діагностику рівня розвитку лідерських якостей молодших школярів;
- розробити комплекс вправ, спрямований на розвиток лідерських якостей у дітей молодшого шкільного віку, перевірити їх ефективність.

Об'єктом дослідження є процес формування soft skills у дітей молодшого шкільного віку.

Предметом дослідження є комплекс вправ, спрямований на формування лідерських якостей у дітей молодшого шкільного віку.

Методи дослідження. Було застосовано теоретичний аналіз психолого-педагогічної та літератури з метою вивчення стану розробленості проблеми дослідження; порівняння, систематизація, зіставлення та узагальнення здобутої інформації з метою обґрунтування особливостей формування soft skills у дітей молодшого шкільного віку; констатувальний експеримент – опитування учнів молодшого шкільного віку, діагностичні методики; формувальний експеримент; методи математичної обробки даних.

Практичне значення одержаних результатів: основні положення та висновки можуть бути використані для написання підручників і посібників з педагогіки, під час викладання курсів з педагогіки та психології, можливе використання результатів магістерської у лекціях викладачів університетів.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проходило у 2-Б класі Ліцею № 2 Гостомельської селищної ради.

Апробація результатів дослідження. Апробація результатів дослідження відбулася в процесі участі у Міжнародній науково-практичній конференції: «Педагогіка та психологія: виклики і сьогодення», яка

відбувалася з 30 квітня по 1 травня 2021 року (м. Київ), Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Синергія формальної, неформальної та дуальної освіти майбутніх фахівців дошкільної та початкової освіти», яка відбулася 11-12 червня 2021 року (м. Чернігів).

Публікації. Під час дослідження теми було опубліковано тези:

1. Колянова В.А Soft Skills – необхідні навички майбутнього. Педагогіка та психологія: виклики і сьогодення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна 30 квітня – 1 травня 2021 року). Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2021. 184 с. С. 15-18. «Лідерська обдарованість молодших школярів: розвиток через soft skills» (м. Чернігів 2021); навчально-методичний посібник у співавторстві:

2. Лідерська обдарованість молодших школярів: розвиток через soft skills: навчально-методичний посібник / під ред. Коновальчук М.В., Кравченко І.М., Найдьон К.В., Шпеко А.А., Кочубей Ю.М., Осипенко А.Л., Колянова В.А., Приходько Я.М., Антоненко Н.С., Трач Я.В. Чернігів : ФОП Баликіна О.В., 2021. 60 с.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (54 позиції) та додатків. Загальний обсяг магістерської роботи – 72 с., з них основного тексту – 64 с.

РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖУВАНОЇ ПРОБЛЕМИ

1.1. Сучасні підходи до визначення поняття *soft skills*

М'які або гнучкі навички (англ. *soft skills*) – комплекс неспеціалізованих, надпрофесійних навичок, що відповідають за успішну участь у робочому процесі, високу продуктивність і, на відміну від спеціалізованих навичок, не пов'язані з конкретною сферою.

«М'які навички» (*soft skills*) відносяться до так званих «навичок ХХІ століття».

Історія виникнення цього терміну така: у 2013 році американська компанія *Millennial Branding* провела опитування менеджерів провідних 225 американських фірм. Воно було спрямоване на виявлення особистісних якостей, компетенцій, які мають провідне значення в процесі професійного становлення менеджерів. Після обробки даних опитування менеджерів провідних американських фірм були отримані наступні дані: вирішальне значення в кар'єрі менеджерів має ряд навичок (Табл. 1.1):

Таблиця 1.1

Перелік провідних «м'яких навичок» менеджерів [4].

	«М'які навички»	%
1.	Комунікабельність	98
2.	Позитивне мислення	97
3.	Гнучкість	92
4.	Вміння працювати в команді	92

Дані отримали назву «м'які навички» (*soft skills*), і з тих пір активно використовуються до всіх фахівців, що відносяться до сфери «Людина – людина» [4].

Важливо розуміти, що всі існуючі визначення поняття *soft skills* пов'язані один з одним, а також багато з них тісно переплітаються між

собою. Для повного розуміння значення терміна «гнучкі навички» варто узагальнити різні погляди науковців стосовно цього питання(Табл .1.2).

Таблиця 1.2 «Визначення «soft skills»

Wikipedia [22]	Soft skills – це комплекс неспеціалізованих, важливих для кар'єри надпрофесійних навичок, які відповідають за успішну участь у робочому процесі, високу продуктивність і є наскрізними, тобто не пов'язані з конкретною предметною областю.
В. Давидов [19]	Soft skills («м'які навички») розглядаються як набуті навички, які отримала людина через додаткову освіту і свій особистий життєвий досвід, які вона використовує для свого подальшого розвитку в професійній діяльності. Ось чому ці навички так цінуються на робочому місці, а також при прийомі на роботу.
О. Сосницька [46]	Soft skills – це комунікативні та управлінські таланти. До них відносяться вміння переконувати, лідирувати, управляти, робити презентації; знаходити потрібний підхід до людей, здатність вирішувати конфліктні ситуації, ораторське мистецтво – загалом, ті якості і навички, які можна було б назвати загальнолюдськими, а не ті, які притаманні людям певної професії.
Е.Гайдученко, А. Марушев [15]	Soft skills – це навички, які допомагають швидко знаходити спільну мову з оточуючими, заводити і утримувати зв'язки, успішно доносити свої ідеї – бути хорошим комунікатором і лідером. Поняття «soft skills» пов'язане з тим, яким чином люди взаємодіють між собою, ці навички в рівній мірі необхідні як для

	повсякденного життя, так і для роботи.
С. Мамаєва [41]	«Soft skills» – це особистісні якості, які забезпечують самостійність прийняття рішень і управління.
В. Шипілов [53]	«Soft skills» – це соціально-психологічні навички: комунікативні, лідерські, командні, публічні та інші.

Єдиного визначення гнучких навичок на сьогодні не існує, так само, як і не визначено точну кількість якостей і умінь, що підходять під визначення «гнучкі навички».

У 2016 р в Давосі (Швейцарія) в рамках Світового економічного форуму була сформульовані основні soft skills, необхідні сучасному фахівцю для здійснення успішної професійної діяльності. Згідно з доповіддю, soft skills включають в себе характерні риси когнітивної і в цілому інтелектуальної діяльності, емоційного інтелекту, управління власною діяльністю і способи конструктивної взаємодії з іншими людьми [4].

Компанія Microsoft провела дослідження, де у верхній частині списку для топ-60 найбільш високооплачуваних професій були ораторські та комунікативні навички, оволодіння офісними програмами, створення презентацій, управління проєктами та високий рівень самоорганізації.

Forbes вважає головною комунікативну компетентність, креативність, написання високоякісних текстів, досвід роботи в команді, базові знання роботи з комп'ютером та вміння «реконструювати» – готовність робити звичні речі по-новому, комунікативні та управлінські таланти: публічні виступи, вміння керувати, вести, робити презентації.

Британська платформа онлайн-навчання Skills You Need підкреслює особисті навички (управління часом, саморозвиток, управління емоціями і навіть управління їжею, догляд за тілом, спортивні тренування, ефективний сон) та міжособистісні (спілкування, робота в команді, ведення переговорів, управління конфліктами), лідерські якості, презентації, письмо та основні

математичні навички. Зміст кожної групи не є фіксованим, він постійно розширюється і може змінюватися [4].

Дослідженням проблем «гнучких» навичок (soft skills) в різний час займалися: М. Німа, І. Беркович, В. Давидова, Е. Зеер, Л. Степанова, В. Шипілов, І. Черкасова, Т. Яркова та ін. Незважаючи на це, в науці на сьогоднішній день немає однозначного визначення терміна «soft skills».

У перекладі з англійської мови Кембриджським словником, поняття «soft skills» трактується як «здатність людей спілкуватися один з одним і добре працювати разом» [1].

Soft skills – це риси характеру та міжособистісні навички, що характеризують стосунки людини з іншими людьми. На робочому місці м'які навички вважаються доповненням до твердих навичок, які стосуються знань та професійних навичок людини. Соціологи можуть використовувати термін м'які навички для опису коефіцієнта емоційного інтелекту людини (EQ) на відміну від коефіцієнта інтелекту (IQ).

М'які навички мають більше спільного з тим, ким є люди, а не з тим, що вони знають. Вони охоплюють риси характеру, які визначають, яким чином одна людина взаємодіє з іншими, і є певною частиною особистості людини. Працівники, які добре поєднують тверді та м'які навички, будуть мати значно більший попит на послуги, які вони пропонують.

М'які навички приносять користь бізнесу, коли вони практикуються на рівні всієї компанії. Наприклад, важливим є дух співпраці серед робітників. Члени команди, які здатні добре працювати з людьми різних поколінь та походження, як правило, більш продуктивні та краще зосереджуються на спільних пріоритетах. Ефективність та результати роботи покращуються, коли працівники співпрацюють, обмінюючись знаннями та інструментами для виконання роботи.

Вміння засвоювати нові методи та технології, здатність до навчання є бажаними навичками для всіх робітників. Міжнародні компанії визнають різні

стилі навчання та заохочують працівників застосовувати методи, які підходять для них якнайкраще.

Великі компанії здатні працювати ефективніше і підвищувати продуктивність праці, коли всі працівники знають, як вирішити будь-яку з проблем, яка виникає під час їхнього робочого процесу. Керівники компаній будуть впевнені, що питання зможе вирішити кожен з працівників, а не тільки вузько спеціалізований відділ зі спеціалістами, які мають відповідні тверді навички.

Soft skills називають навичками життя або емоційним інтелектом, соціальними або міжособистісними навичками.

Soft skills – це термін, який досить часто асоціюється з емоційним коефіцієнтом інтелекту людини, сукупністю рис особистості, соціальними граціями, спілкуванням, мовленням, особистими звичками, доброзичливістю, управлінням людьми, лідерством.

Soft skills доповнюють hard skills людей, щоб покращити стосунки, ефективність роботи та перспективи кар'єри. На відміну від твердих навичок, які складаються з набору технічних навичок людини та здатності виконувати певні функціональні завдання, м'які навички є міжособистісними та широко застосовуються у назвах посад та галузях. Багато м'яких навичок пов'язані з особистістю людей, а не з будь-яким офіційним навчанням. М'які навички часто описуються з точки зору якостей особистості, таких як оптимізм, добротність і почуття гумору. Ці навички також визначаються як здібності, які можна практикувати, такі як лідерство, співпереживання, спілкування та комунікабельність.

Надзвичайно важливу роль відіграють soft skills в навчальному процесі. В умовах розвитку тенденцій загальної освіти і активного пошуку інноваційних моделей школи, орієнтованих насамперед на того, хто навчається, формується новий образ педагога. На сьогоднішній день педагог є не просто керівником навчального процесу, а й консультантом, соратником, вихователем, керівником проєктів, комунікатором, дослідником, новатором.

Цей запит зараз знаходиться в центрі уваги системи педагогічної освіти, перебудова якої все більше визначається такими викликами, як суспільне визнання необхідності змін в школі і підготовці учнів, наявність сформульованих на рівні держави цілей і завдань освітньої політики, вимог до підготовки учнів з боку ЗВО.

Гнучкі навички або *soft skills* є однією з найважливіших компетенцій будь-якого фахівця, а також людини, яка хоче бути успішним в сучасних реаліях. Важливо сприяти формуванню даних навичок (компетенцій) в процесі навчальної діяльності того, хто навчається. До впровадження державного стандарту середньої загальної освіти, освітня програма школи передбачала формування умінь і навичок в рамках одного певного предмета. На сьогоднішній же день основною метою навчання стає формування в учнів певних особистісних характеристик і компетенцій, які визначаються як заплановані результати освоєння умінь.

Згідно з системно-діяльнісним підходом, що становить методологічну основу вимог сучасного стандарту, зміст запланованих результатів включає в себе узагальнені способи дій з навчальним матеріалом, які дозволяють учням успішно вирішувати навчальні та навчально-практичні завдання, в числі яких завдання, спрямовані на відпрацювання теоретичних знань і максимально наближені до реальних життєвих ситуацій. Іншими словами, система запланованих результатів дає уявлення про ті дії, якими учні оволодіють в ході навчального процесу і які визначаються як універсальні навчальні дії.

Концепція розвитку універсальних навчальних дій розроблена на основі системно-діялісного підходу групою авторів під керівництвом А.Асмолова: Г.Бурменської, І. Володарської, О.Карабанова, Н.Салміна, С.Молчанова [10]. Освоєння учнями універсальних навчальних дій, які забезпечують оволодіння основними компетенціями, що складають основу вміння вчитися, а також міжпредметні поняття, є метапредметні компетенції учнів. Сам термін «універсальні навчальні дії» в широкому сенсі має на увазі здатність суб'єкта навчання до саморозвитку та самовдосконалення шляхом

свідомого й активного присвоєння нового соціального досвіду. У більш вузькому сенсі під універсальними навчальними діями розуміють сукупність способів дії і навичок навчальної роботи учня, що забезпечують його здатність до самостійного засвоєння нових знань і умінь, включаючи організацію цього процесу.

Розробка концепції розвитку універсальних навчальних дій в системі загальної освіти відповідає новим соціальним запитам, що відображає перехід від індустріального до постіндустріального інформаційного суспільства, основною цінністю якого є знання і високий інноваційний потенціал. Метою освіти стає загальнокультурний, особистісний і пізнавальний розвиток учнів, що забезпечує таку ключову компетенцію, як уміння вчитися [48].

До видів універсальних навчальних дій, які відповідають ключовим цілям загальної освіти, відносять: 1) особистісні; 2) регулятивні; 3) пізнавальні; 4) комунікативні [48].

Відповідно до системи універсальних навчальних дій, представленої в фундаментальному ядрі змісту загальної освіти, особистісні УНД включають в себе три групи дій:

1) дії самовизначення, які мають на увазі самостійне визначення свого місця в суспільстві і житті, також вибір ціннісних орієнтирів;

2) дії змістоутворення, які необхідні учневі для осмислення ролі навчання в його житті і зіставлення результату навчання з його метою;

3) дії морально-етичного оцінювання, які передбачають наявність у того, хто навчається знання норм моралі, етичних і моральних норм, а також вміння співвідносити з ними свої власні вчинки [48].

Що стосується регулятивних навчальних дій, вони представляють собою певний ряд організаційних умінь учнів і не поділяються на окремі групи. До цього виду універсальних навчальних дій відносяться:

1) дії цілепокладання, які передбачають вміння співвідносити те, що вже відомо, з тим, що ще невідомо;

2) дії планування, які мають на увазі об'єктивне визначення послідовності поточних результатів з урахуванням кінцевої мети;

3) складання плану і послідовності дій;

4) прогнозування, необхідне для передбачення результату, його рівня засвоєння, а також його тимчасових характеристик;

5) дії контролю, які передбачають зіставлення способу дії і його результату з заданим еталоном з метою виявлення недоліків і відмінностей від еталону;

6) корекція або внесення необхідних доповнень і корективів до плану і спосіб дії в разі розбіжності еталона, реального дії і його продукту;

7) дії оцінки, які мають на увазі обчислення і розуміння того, що вже засвоєно і що ще підлягає засвоєнню, усвідомлення якості та рівня засвоєння;

8) вольова саморегуляція як здатність до мобілізації сил і енергії, здатності до вольового зусилля – до вибору в ситуації мотиваційного конфлікту, до подолання перешкод.

Під пізнавальними (універсальними) діями розуміють загальнонавчальні вміння учня, які необхідні йому в процесі вивчення кожного навчального предмета.

До них відносять:

1) пізнавальні загальнонавчальні дії: прийняття та збереження пізнавальної мети (навчальної задачі), самостійне виділення і формулювання пізнавальної мети (навчальної задачі), пошук необхідної інформації і її розуміння і т.д.;

2) пізнавальні логічні дії: порівняння, підведення під поняття, аналіз об'єктів для виділення властивостей і ознак об'єктів, синтез (в т.ч. самостійне добудовування), виведення наслідків;

3) пізнавальні дії з постановки і вирішення завдань: формулювання проблеми, висування гіпотез і їх обґрунтування, самостійне створення способів вирішення проблем творчого і пошукового характеру.

Комунікативні універсальні навчальні дії на відміну від регулятивних пов'язані не з процесом, а з соціалізацією в рамках даного процесу. Дані універсальні дії розподіляються на три групи:

- 1) навчальне співробітництво з педагогами і однолітками;
- 2) дії дозволу конфліктів;
- 3) вміння з достатньою повнотою і точністю виражати свої думки відповідно до завдань і умовами комунікації [48].

Оволодіння учнями універсальними навчальними діям відбувається в ході вивчення різних навчальних дисциплін і в кінцевому підсумку сприяє формуванню в учнів здатності самостійно успішно засвоювати нові знання, вміння і компетентності, включаючи самостійну організацію процесу засвоєння, тобто вміння вчитися. Таким чином, перед усіма вчителями стоїть мета формувати «універсальні» навички учнів в рамках викладання свого предмета.

В якості основної класифікації гнучких навичок, які співставні з деякими універсальними діями учня, виділено класифікацію гнучких навичок, запропоновану в 2016 році на Світовому економічному форумі в Давосі. Виділені гнучкі навички, на наш погляд, найбільш близькі за своєю суттю до змісту метапредметних універсальних навчальних дій (Див. Табл. 1.3).

Таблиця 1.3 «Зіставлення гнучких навичок і універсальних навчальних дій»

Універсальні навчальні дії	Гнучкі навички
Регулятивні	<ul style="list-style-type: none"> • когнітивна гнучкість; • ефективний пошук роботи; • селф-менеджмент (self-management).

Пізнавальні	<ul style="list-style-type: none"> • комплексне вирішення проблем; • судження і прийняття рішень; • критичне мислення; • креативність.
Комуникативні	<ul style="list-style-type: none"> • управління людьми; • емоційний інтелект; • співпраця з іншими; • клієнтоорієнтованість; • вміння вести переговори • лідерські якості

На сьогоднішній день існує безліч досліджень, результати яких визначають гнучкі навички, що представляють собою найбільш важливі характеристики сучасної людини. Так, згідно з дослідженням компанії TiES, метою якого було вивчення особливостей soft skills в IT-сфері, одним з найважливіших навичок фахівців, який необхідно постійно розвивати, є спілкування або комунікація. За допомогою опитування було виділено 4 основні комунікативні навички: вміння чітко висловлювати думки, аргументування, вміння домовлятися, вміння слухати [6]. Незаперечним є той факт, що виділені навички необхідні як співробітникам сервісних компаній, так і всім людям, які хочуть успішно реалізувати себе на робочому місці, або в школі, де дані навички виступають в якості комунікативних універсальних навчальних дій.

Так, наприклад, про необхідність навичок роботи в команді говорить наступний факт. У 2015 р PISA (Programme for International Student Assessment), або Міжнародна програма з оцінки освітніх досягнень учнів, представила по всьому світу колаборативні завдання, тобто інтерактивні завдання, вирішення яких спрямоване за допомогою взаємодії [40, с.34].

У цьому ж році ОЕСР (Організація економічного співробітництва і розвитку) опублікувала результати трирічного дослідження «Навички для розвитку суспільства. Сила емоційних і соціальних навичок», в результаті аналізу якого було встановлено, що комунікативні якості того, хто навчається грають не менш важливу роль в його життєвий успіх по порівняно з академічною успішністю [40, с. 36].

Варто також відзначити той факт, що соціологи в своїх дослідженнях, розглядаючи потреби сучасного покоління школярів, особливий акцент роблять на їх міжособистісному спілкуванні. Згідно з даними досліджень, проведених закордонними агентствами, сучасні молоді люди високо цінують теплі і довірливі відносини з іншими людьми: пріоритетною формою спілкування для них є діалог [38, с. 95]. Однак постійне використання цифрових технологій в середовищі цього покоління може призводити до ослаблення соціальних зв'язків. Так, досліджуючи просте і доступне комунікативне середовище, Г. Солдатова виявила, що більше половини підлітків у віці 11-16 років у 2010 р зізнавалися, що відчувають себе більш товариськими в соціальних мережах, ніж в реальному житті, і в той же час соціальні контакти в Інтернеті розглядаються тими ж підлітками як «емоційно прісні» і позбавлені близькості [45, с. 30-33].

Soft skills сучасні дослідники об'єднують в три великі групи:

- когнітивні навички особистості;
- соціально-комунікативні навички;
- навички, що становлять емоційний інтелект [6].

Необхідність розвитку soft skills також підтверджує дослідження, проведене національною асоціацією коледжів та роботодавців (США).

На початку XXI століття було проведено дослідження, для того щоб дізнатися які навички працівників є найважливішими для роботодавців. Отримані результати показали список із 10 факторів [4]:

1. Навички ефективного спілкування (усного, письмового);
2. Навички роботи у колективі;

3. Чесність;
4. Вміння налагоджувати міжособистісні стосунки;
5. Мотивація та ініціативність;
6. Розвинена професійна етика;
7. Гнучкість та адаптованість;
8. Аналітичні навички;
9. Навички роботи з комп'ютером;
10. Впевненість у собі.

Можна помітити, що 9 пунктів (90%) зі списку відносяться до soft skills, до hard skill – лише 1 пункт (10%).

Результати дослідження, проведеного в Гарвардському Університеті і Стенфордському дослідницькому інституті говорять про те, що внесок твердих навичок у професійну успішність співробітника становить всього 15%, тоді як м'які визначають 85%.

Інше дослідження, проведене Стенфордським дослідним інститутом спільно з фондом Карнегі Мелона серед генеральних директорів компаній зі списку «Fortune 500», показало, що довготривалий і стабільний успіх керівників компаній в роботі на 75% визначається soft skills і тільки на 25% – hard skills .

Американська Національна Асоціація коледжів та роботодавців провела дослідження 260 організацій (включаючи Шеврон, ІВМ згідно Форбс), в результаті якого визначили п'ять м'яких навичок, які вважаються найбільш цінними в співробітниках. Перелічимо основні навички в порядку важливості і значимості:

1. Здатність працювати в команді.
2. Здатність приймати рішення та вирішувати проблеми (лідерство).
3. Здатність спілкуватися з людьми в організації і поза нею.
4. Здатність планувати, організовувати і виділяти пріоритети.
5. Здатність шукати і обробляти інформацію.

Soft skills це не окремі або розрізнені навички, вони представляють єдиний комплекс навичок, необхідних для плідного спілкування і вирішення спільних завдань. У цьому одне з фундаментальних відмінностей працівника-людини від працівника-машини – останній може досконало виконувати конкретну задачу, може навчатися і демонструвати окремі «людські» якості, але весь комплекс гнучких навичок йому недоступний.

Усі визначені на сьогодні гнучкі навички можна розділити на 4 групи за сучасними оцінками особистості людини [8].

1. Комунікативні навички. До цієї групи відносяться ті, що дозволяють ефективно будувати взаємини з людьми, допомагають підтримувати розмову, знаходити вихід у критичних ситуаціях при спілкуванні з оточуючими. Ці навички необхідні кожній людині, і не лише в роботі а і в житті.
2. Навички самоменеджменту. Ці навички підвищують ефективність людини за рахунок контролю свого часу, стану, та використання ресурсів.
3. Навички мислення. Ці навички допомагають покращити якість роботи та підвищити ефективність всіх розумових процесів людини.
4. Управлінські навички. Ця група навичок відповідає за вміння та знання, що необхідні людям для ефективного керівництва над колективом.

М'які навички не залежать від специфіки конкретної роботи, вони пов'язані з особистісними якостями фахівця і ступенем розвитку професійних установок, дисциплінованості, здатності брати на себе відповідальність; соціальних навичок і здібностей, які включають такі як спроможність до ефективної комунікації, швидкість адаптації, вміння працювати в команді, ступінь розвитку емоційного інтелекту.

Розвиток будь-яких особистісних якостей – це трудомісткий процес, тому їх розвиток має починатися зі шкільної лави. Формування м'яких навичок у дітей слід починати з молодшого шкільного віку, оскільки це сензитивний період розвитку особистості.

1.2 Аналіз стану досліджуваної проблеми у психолого-педагогічній літературі

Перед сучасною освітою стоїть важливе завдання – підготувати людину до життя у надзвичайно глобальному та динамічному світі. Трансформаційні процеси та безперервна інформаційна швидкоплинність визначають включення людини у дуже складну систему суспільних відносин, вимагають від неї здатності до нестандартних та швидких рішень. Сьогодні освіта стимулює процес розвитку особистості, забезпечуючи формування її цілісної картини світу, ціннісних орієнтацій, духовності та світогляду. Значний акцент робиться на формуванні у молодого покоління уміння працювати в колективі, уміння спілкуватися, знаходити спільну мову з людьми різного віку та індивідуальних можливостей, розвитку творчості та критичного мислення, уміння раціонально та продуктивно використовувати свій робочий час.

Проблема вивчення особливостей формування м'яких навичок в різних контекстах розглядається в роботах українських та зарубіжних вчених.

О.Савченко виділяє наступні навички, необхідні молодшим школярам: організаційні (підготовка до сприйняття матеріалу, робота у правильному темпі, організація робочого місця тощо); загальнопізнавальні (чітке висловлення своєї думки, спілкування під час виконання групових та колективних навчальних завдань); інформаційний (вміння аналізувати навчальний матеріал, порівняння, виділення головного, встановлення стосунків); контрольно-оцінювальні (проводять взаємну перевірку, визначають, які судження правильні, неправильні; висловлюють ціннісні судження) [41, с. 34].

Н. Гишко виділяє такі необхідні навички молодших школярів:

- уміння організувати своє робоче місце
- дотримуватись розпорядку дня; планувати свої дії поетапно
- доводити роботу до логічного завершення, креативно вирішувати всі проблеми, відстоювати свою думку [9].

На основі наукових досліджень було визначено п'ять ключових навичок, які необхідні молодшому школяреві: креативність (здатність творчо виконувати будь-які завдання, генерувати оригінальні рішення); емоційний інтелект (здатність розуміти та контролювати свої емоції, розуміти почуття інших, вміння знаходити підхід до людей різного віку), здатність організувати свій робочий час (дотримання розпорядку дня, використання часу раціонально), вміння себе презентувати (чітке і лаконічне висловлення думок, відстоювання своєї позиції), здатність керувати інформацією (здатність аналізувати інформацію, виділяти головне, порівнювати, шукати стосунки) [5]. Необхідні soft skills показані на Рис. 1.1.

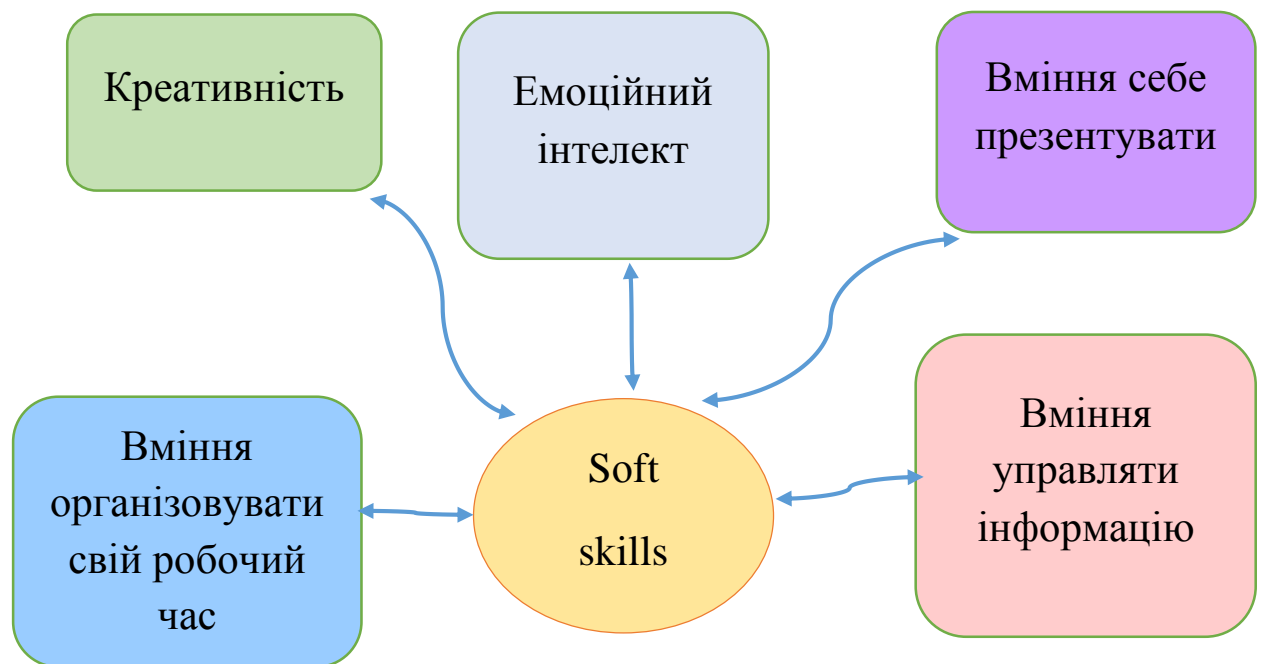

Рис. 1.1 М'які навички, необхідні учню для швидкої адаптації в суспільстві

Проблема розвитку креативного мислення розглядалася з різних сторін та в рамках різних концепцій, як креативне та як творче. Творче мислення у контексті проблеми креативності представлено у працях В.Дружиніна, Є.Лютова, Т.Баришева, Є.Ільїна.

Вивченням проблем креативного мислення та творчості займалася велика кількість вчених. Науковці розробляли різні підходи та теорії до його вивчення.

О. Антонова стверджує, що креативність слід визначати не стільки як певну творчу здібність або їх сукупність, а як здатність до творчості. Науковиця визначає креативність як творчі можливості людини, що можуть виявлятися в мисленні, почуттях, спілкуванні, окремих видах діяльності, характеризувати особистість загалом або її окремі сторони. Це здатність породжувати незвичні ідеї, відходити від традиційних схем мислення, швидко вирішувати проблемні ситуації. Креативність розглядається як найважливіший і відносно незалежний чинник обдарованості [9, с. 28].

Дж. Гілфорд у своїх працях розглядав креативність як здатність дивуватися та пізнавати, вміння знаходити цікаві рішення у нестандартній ситуації, націленість виявлення нового.

Дж. Гілфорд виділив шість параметрів креативності [50]:

- гнучкість – здатність до продукування різних ідей;
- здатність до виявлення та постановки проблем;
- оригінальність – здатність відповідати на подразники нестандартно;
- здатність до генерування великої кількості ідей;
- здатність удосконалити об'єкт, додаючи деталі;
- здатність вирішувати проблеми, тобто здатність до аналізу та синтезу.

Емоційний інтелект – надзвичайно важливий інструмент, який використовується для розв'язання окремих питань взаємостосунків та шкільної діяльності. Розвиток емоційного інтелекту починає своє становлення з раннього віку. Здатність управляти своїми емоціями, розвиненість почуттів, визначають емоційну культуру особистості.

Більшість вчених, які проводили свої дослідження в галузі емоційного інтелекту (Д. Гоулман, П. Соловей, Д. Карузо, С. Рубінштейн, Д. Люсін,

Г.Гарскова та інші) відзначали, що він відмінний від інших інтелектуальних здібностей, як дорослої людини, так і дитини, адже є рисою, яка опановується не відразу, а з часом та досвідом, у процесі психічного розвитку.

Дослідник Д. Карузо, говорив про емоційний інтелект так: «Це група ментальних здібностей, які сприяють усвідомленню і розумінню не тільки власних емоцій, а й емоцій оточення» [28].

Важливість розвитку емоційного інтелекту можна зрозуміти через різні сфери життя молодшого школяра. Школа – спонукає учня докладати зусиль для подолання труднощів у спілкуванні з однолітками, у вираженні своїх емоцій, у становленні дружніх взаємовідносин. Саме через успіхи у навчанні, наприклад, дитина може стати лідером, надихати інших власним прикладом. Фізичне здоров'я учня – постійний стрес та невміння боротися з ним, внаслідок того, що дитина не вміє керувати своїми емоціями, може призвести до серйозних відхилень у здоров'ї (проблеми з імунною системою, відсутність апетиту, нетривалий сон тощо). Добре розвинений емоційний інтелект робить молодшого школяра більш стресостійким, тобто дає можливість виконувати поставлене завдання в будь-яких умовах чітко та якісно. Психічне здоров'я учня – уміння керувати власними емоціями, розуміти їх – це своєрідний захист від стресу, перевтоми, ризику залишитися самотнім, без друзів. Завдяки емоційному інтелекту психічний стан учня буде більш стійким та контрольованим. Відносини з людьми, що нас оточують – для того, щоб стосунки в школі, вдома чи на ігровому майданчику були приємними, корисними та без конфліктів, учню варто вміти контролювати власні емоції, правильно виражати свої почуття, розуміти та співчувати іншим. Ці вміння формуються саме на основі розвитку емоційного інтелекту та емоційної культури молодшого школяра.

Ще одним важливим аспектом для розвитку емоційного інтелекту є самосвідомість. Саме вона надає школярам можливість побачити, у яких взаємовідносинах із власними емоціями вони перебувають на даний момент.

Самосвідомість спонукає учнів не тільки розуміти власні емоції, відчувати різноманітні почуття, переживати їх, а й контролювати та керувати ними. Самоконтроль та саморегуляція емоціями – це також складові, які показують рівень розвитку емоційного інтелекту в учнів.

Спираючись на вдосконалену теорію емоційного інтелекту Дж. Майєра та П. Соловея (1997) [3, с. 43-440], а також М. Брекетт та С. Рівєрс [3, с. 88-100], можна визначити п'ять навичок, за допомогою яких, можна навчити учнів підвищувати емоційний інтелект: 1) розпізнавання емоцій у собі та інших; 2) розуміння причин та наслідків емоцій; 3) точне маркування емоцій; 4) вираження емоції способами, що відповідають часу, місцевості та культурі; 5) регулювання емоцій.

Ці навички є ефективним підходом до моделювання емоційного інтелекту та навичок емоційного інтелекту, які діти повинні опанувати під час навчання та в позаурочний час.

Одну з ключових навичок, що входить до переліку soft skills – лідерство досліджували Д. Алфімов, В. Мороз, Ж. Петрочко, М. Риженко, Н. Сушик та ін. Засоби розвитку лідерських якостей представлені у роботах Д.Алфімова, В. Мороза, В. Ягоднікової та ін.

Лідерство – це здатність окремої особистості спонукати інших діяти, «запалювати», надихати їх на активність і діяльність. А. Дяків [21] вважає, що лідерство є одним з базових механізмів диференціації соціальної діяльності та передбачає досягнення особливого (лідуючого) положення особою (індивідуальне лідерство) або частиною групи (групове лідерство) щодо решти членів групи.

У майже всіх сферах сучасного суспільного життя спостерігається зростання інтересу до проблем лідерства та проблем взаємодії лідера й колективу. Це пов'язано з тим, що наявність ефективного лідера є важливою умовою забезпечення успішної діяльності та досягнення поставлених спільних цілей будь-якого соціального утворення. Складно ефективно планувати, організовувати, мотивувати діяльність членів колективу за відсутності

авторитетного лідера, здатного заохочувати інших, вести за собою, показувати приклад творчості та ефективного виконання завдань.

Процес виховання активності та підготовки лідерів повинен будуватися на основі співробітництва, взаємної поваги, довіри дорослих і дітей. Тільки тоді закладається фундамент соціальної ініціативи і потреба роботи з людиною і для людини.

1.3. Психолого-педагогічні особливості дітей молодшого шкільного віку

Молодший шкільний вік – період інтенсивного розвитку інтелекту. У результаті розвитку мислення у дітей відбувається перебудова пам'яті і сприйняття, вони стають уже регульованими, довільними процесами. У віці 7-8 років дитина зазвичай вже мислить конкретними категоріями.

Під впливом навчання розвивається пам'ять, посилюється словесно-логічне та змістове запам'ятовування. Молодший шкільний вік завершується умінням цілком самостійно міркувати, зіставляти, робити висновки, аналізувати і встановлювати прості закономірності.

Психологія дітей молодшого шкільного віку має такі особливості: імпульсивність, бажання діяти швидко і негайно, часто не подумавши, не зваживши всі обставини. У будь-яких починаннях, труднощах або намічених цілях у дітей добре виражена вікова слабкість вольової регуляції поведінки. У молодшому шкільному віці часто проявляється впертість і примхливість, що може являти собою своєрідну форму протесту проти вимог з боку школи.

Недолік сімейного виховання може значно погіршити проблему, що з'явилася. У молодшому шкільному віці дитину вже хвилюють не тільки успіхи в школі, але і взаємини з однокласниками, товаришами, вчителями та батьками.

Моральний стан дитини впливає на рівень її успішності, де похвала і думка вчителя грають не останнє місце. Адже за час навчання у дітей повинен

з'явиться новий, більш якісний «дорослий» тип відносин з учителями й однокласниками.

Молодший шкільний вік починається з критичного, або переломного періоду, який описаний у літературі як криза семи років. Вже давно відзначено, що дитина різко змінюється під час переходу від дошкільного до шкільного віку їй стає складніше у навчанні, ніж раніше. Це перехідний етап – вже не дошкільник і ще не школяр. Коли дошкільник вступає в кризу, найдосвідченішого спостерігача вражає той факт, що дитина раптово втрачає свою наївність і спонтанність; у поведінці, у відносинах з іншими він стає не таким чітким у всіх проявах, як був раніше.

Втрата безпосередності означає впровадження в дії інтелектуального моменту, що вклинюється між переживанням і прямою дією, що є прямою протилежністю наївної та прямої дії, властивої дитині.

У 7 років ми маємо справу з початком появи такої структури переживань, коли дитина починає розуміти, що означає «я щаслива», «я засмучена», «я зла», «я хороша», тобто вона має орієнтацію у власному досвіді.

Криза 7 років виникає на основі зародження особистої свідомості. Основні симптоми кризи:

1) Втрата безпосередності. Між бажанням і дією – переживання того, яке значення ця дія матиме для самої дитини;

2) Поведінка; дитина манірна, щось приховує (душа вже закрита);

3) Симптом «гіркої цукерки»: дитина почувається погано, але намагається цього не показувати. Виникають труднощі у вихованні, дитина починає відступати і стає некерованою [41].

Узагальнення переживань є наріжним каменем цих симптомів. Дитина має нове внутрішнє життя, життя переживань, яке прямо і безпосередньо не накладається на зовнішнє життя. Але це внутрішнє життя небайдуже до зовнішнього, воно впливає на нього.

Одним з новоутворень дитини молодшого шкільного віку є довільність психічних процесів. Довільність формується в результаті щоденної діяльності,

якої вимагає її позиція учня: слухає пояснення, вирішує завдання і т.д. Поступово вона навчається робити те, що треба, а не те, що хотілося б. Таким чином, учні навчаються управляти своєю поведінкою (в тій чи іншій мірі), долати труднощі, рухатися до поставленої мети, шукати кращі шляхи її досягнення.

Друге важливе новоутворення – рефлексія. Учитель вимагає від дитини не тільки рішення задачі, але й обґрунтування її правильності. Це поступово формує здатність у дитини усвідомлювати, віддавати собі звіт в тому, що вона робить, що зробила. Більше того – оцінити, чи правильно вона зробила і чому вважає, що правильно. Таким чином, учень поступово навчається дивитися на себе неначе очима іншої людини й оцінювати свою діяльність. Уміння людини усвідомлювати те, що вона робить, і аргументувати свою діяльність і називається рефлексією [39].

У початковий період навчання учням першого класу потрібно опора на зовнішні предмети, моделі, малюнки. Поступово вони навчаються замінювати предмети словами (наприклад, усний рахунок), утримувати в голові образи предметів. До закінчення початкової школи учні вже можуть виконувати дії про себе – в розумовому плані. Це означає, що їх інтелектуальний розвиток піднявся на нову сходинку, у них сформувався внутрішній план дій (третє новоутворення) [39].

Отже, психічна діяльність учня, який закінчив початкову школу, повинна характеризуватися трьома новоутвореннями: довільністю, рефлексією, внутрішнім планом дій.

Новоутворення, з якими дитина прийшла в школу, розвинулися в процесі ігрової діяльності і дозволили їй приступити до навчання, що сформувало нові особливості психічної діяльності молодшого школяра. Ці новоутворення, в свою чергу, підготували учнів до переходу на наступний щабель освіти – в середню школу.

Розвиток зазначених особливостей психіки школярів йде в нерозривному зв'язку з оволодінням ними різними видами пізнавальної

діяльності. Так, під час вступу до школи діти нездатні провести аналіз різних властивостей сприйманих об'єктів. Вони зазвичай обмежуються назвою кольору і форми. У процесі навчання діти навчаються цілеспрямованому сприйняттю предметів як одному з важливих видів пізнавальної діяльності.

Істотно змінюється і діяльність, пов'язана із запам'ятовуванням і відтворенням того, що залишилося в пам'яті. Першокласники легко запам'ятовують яскраве, емоційно вражаюче. Вони схильні до буквального запам'ятовування. Але навчання постійно вимагає нового типу запам'ятовування, де спочатку відбувається аналіз матеріалу, що запам'ятовується, виділення головного, угруповання матеріалу і т.д. Поступово формуються прийоми довільного, осмисленого запам'ятовування. Мимовільне запам'ятовування зберігає свою цінність, але і воно зазнає змін, відбувається осмислення матеріалу, що запам'ятовується.

Поступове формування внутрішнього плану дій призводить до суттєвих змін у всіх інтелектуальних процесах. Спочатку діти схильні робити узагальнення за зовнішніми, як правило, несуттєвими ознаками. Але в процесі навчання вчитель фіксує їх увагу на зв'язках, відносинах, на тому, що безпосередньо не сприймається, тому учні переходять на більш високий рівень узагальнень, виявляються здатними засвоювати наукові поняття, не спираючись на наочний матеріал.

У початковій школі відбувається розвиток всіх пізнавальних процесів, але Д. Ельконін, слідом за Л. Виготським, вважає, що зміни в сприйнятті, в пам'яті є похідними від мислення. Саме мислення стає в центр розвитку в цей період дитинства. Тому розвиток сприйняття і пам'яті йде по шляху інтелектуалізації. Учні використовують розумові дії при вирішенні задач на сприйняття, запам'ятовування і відтворення. «Завдяки переходу мислення на нову, більш високу ступінь відбувається перебудова всіх інших психічних процесів, пам'ять стає мислячою, а сприйняття думаючим. Перехід процесів мислення на новий щабель і пов'язана з цим перебудова всіх інших процесів і

складають основний зміст розумового розвитку в молодшому шкільному віці» [39].

Л. Виготський пише, що молодший шкільний вік – вік досить помітного формування особистості. Для нього характерні нові відносини з дорослими і однолітками, включення в цілу систему колективів, включення в новий вид діяльності – навчання, яке пред'являє ряд серйозних вимог до учня. Все це вирішальним чином позначається на формуванні і закріпленні нової системи відносин до людей, колективу, до навчання і пов'язаних з ними обов'язків, формує характер, волю, розширює коло інтересів, розвиває здібності [13, с.136].

А. Запорожець справедливо стверджує, що в молодшому шкільному віці закладається фундамент моральної поведінки, відбувається засвоєння моральних норм і правил поведінки, починає формуватися громадська спрямованість особистості. Характер молодших школярів відрізняється деякими особливостями. Перш за все, вони імпульсивні – схильні негайно діяти під впливом безпосередніх імпульсів, спонукань, не подумавши і не зваживши всіх обставин. Причина – потреба в активній зовнішній розрядці при віковій слабості вольової регуляції поведінки [24, с.145].

Віковою особливістю, як вважає А. Петровський, є і загальна недостатність волі: молодший школяр ще не володіє великим досвідом тривалої боротьби за поставлену ціль, подолання труднощів і перешкод. Він може опустити руки при невдачі, втратити віру в свої сили і неможливості. Нерідко спостерігається примхливість, упертість. Звичайна причина їх – недоліки сімейного виховання. Дитина звикла до того, що всі її бажання і вимоги задовольнялися, вона ні в чому не бачила відмови. Примхливість і впертість – своєрідна форма протесту дитини проти тих твердих вимог, які їй пред'являє школа, проти необхідності жертвувати тим, що хочеться, в ім'я того, що треба [39].

На думку Л. Обухової, молодші школярі дуже емоційні. Їх психічна діяльність зазвичай забарвлена емоціями. Все, що діти спостерігають, про що

думають, що роблять, викликає у них емоційно забарвлене ставлення. Молодші школярі не вміють стримувати свої почуття, контролювати їх зовнішній прояв, вони дуже безпосередні і відверті у вираженні радості, горя, смутку, страху, задоволення або незадоволення. Емоційність виражається в їх емоційній нестійкості, частій зміні настроїв, схильності до афектів, короткочасних і бурхливих проявах радості, горя, гніву, страху. З роками все більше розвивається здатність регулювати свої почуття, стримувати їх небажані прояви [37, с.135].

В. Давидов вважає, що великі можливості надає молодший шкільний вік для виховання колективістських відносин. За кілька років молодший школяр накопичує при правильному вихованні важливий для свого подальшого розвитку досвід колективної діяльності – діяльності в колективі і для колективу. Вихованню колективізму допомагає участь дітей у громадських, колективних справах. Саме тут дитина набуває основний досвід колективної громадської діяльності [19].

І. Кулагіна стверджує, що домінуючою функцією в молодшому шкільному віці стає мислення. Завершується перехід від наочно-образного до словесно-логічного мислення. Образне мислення все менше і менше виявляється необхідним у навчальній діяльності. У кінці молодшого шкільного віку проявляються індивідуальні відмінності: серед дітей психологами виділяються групи «теоретиків» або «мислителів», які легко вирішують навчальні завдання в словесному плані, «практиків», яким потрібна опора на наочність і практичні дії, і «художників» з яскравим образним мисленням. У дітей в зв'язку з розвитком функції мислення до кінця молодшого шкільного віку розвивається здатність до аналізу (це проявляється, перш за все, в аналізі умов вирішуваних завдань), специфічна рефлексія (в тому числі і в міжособистісних відносинах, здатність утримувати завдання і вирішувати її у внутрішньому плані) [32, с.243].

У більшості дітей спостерігається відносна рівновага між різними видами мислення. Важлива умова для формування теоретичного мислення –

формування наукових понять. Теоретичне мислення дозволяє учневі розв'язувати задачі, орієнтуючись не на зовнішні, наочні ознаки і зв'язки об'єктів, а на внутрішні, суттєві властивості і відносини. Розвиток теоретичного мислення залежить від того, як і чому вчать дитину, тобто від типу навчання.

На думку О. Леонт'єва, на початку молодшого шкільного віку сприйняття недостатньо диференційоване. Для того щоб учень більш тонко аналізував якості об'єктів, учитель повинен проводити спеціальну роботу, навчаючи його спостереженням. Інтелект, що розвивається, створює можливість встановлювати зв'язки між елементами сприйманого. Пам'ять розвивається в двох напрямках – довільності і свідомості. Діти мимоволі запам'ятовують навчальний матеріал, який викликає у них інтерес, який подано в ігровій формі, пов'язаний з яскравими наочними посібниками і т.д. [33].

З кожним роком все більшою мірою навчання будується з опорою на довільну пам'ять. У молодшому шкільному віці розвивається увага. Без достатньої сформованості цієї психічної функції процес навчання неможливий. На уроці вчитель повертає увагу учнів до навчального матеріалу, утримує його тривалий час [47].

У молодшому шкільному віці активно розвивається самосвідомість. Від оцінки залежить розвиток навчальної мотивації, саме на цьому ґрунті в окремих випадках виникають важкі переживання і шкільна дезадаптація. Безпосередньо впливає шкільна оцінка і на становлення самооцінки. Діти, орієнтуючись на оцінку вчителя, самі вважають себе і своїх однолітків відмінниками, середніми і неуспішними учнями, наділяючи представників кожної групи набором відповідних якостей. Оцінка успішності на початку шкільного навчання, по суті, є оцінкою особистості в цілому і визначає соціальний статус дитини [24, с.199].

У деяких відмінників й успішних дітей складається завищена самооцінка. У невстигаючих і вкрай слабких учнів систематичні невдачі та

низькі оцінки знижують їх впевненість в собі, у своїх можливостях. Повноцінний розвиток особистості передбачає формування почуття компетентності, яке Е. Еріксон вважає центральним новоутворенням цього віку. Навчальна діяльність – основна для молодшого школяра, і, якщо в ній дитина не відчуває себе компетентною, її особистісний розвиток спотворюється. Для розвитку у дітей адекватної самооцінки і почуття компетентності необхідно створення в класі атмосфери психологічного комфорту і підтримки. Вчителі, що відрізняються високою професійною майстерністю, прагнуть не тільки змістовно оцінювати роботу учнів (не просто поставити позначку, а дати відповідні пояснення). Вони оцінюють лише конкретну роботу, але не особистість, не порівнюють дітей між собою, не закликають всіх наслідувати відмінникам, орієнтують учнів на індивідуальні досягнення – щоб робота завтрашня була краще вчорашньої [23].

На думку В.Мухіної, для розвитку волі молодших школярів важлива доступність мети діяльності, оптимальна за складністю завдання, тоді як занадто легкі або складні завдання гальмують розвиток вольових якостей і дій. Умовою розвитку вольових якостей є така організація діяльності, при якій дитина бачить власне просування до мети і усвідомлює його як наслідок власних зусиль [36, с.248].

До кінця молодшого шкільного віку, як пише Л. Божович, формуються такі вольові якості характеру, як самостійність, наполегливість, витримка. У цьому віці відбувається засвоєння моральних норм і правил поведінки: дитина опановує власною поведінкою, точніше і диференційовано розуміє норми поведінки вдома, в громадських місцях, виявляє підвищену увагу до моральної сторони вчинків, прагне дати вчинку моральну оцінку, норми поведінки перетворюються у внутрішні вимоги до себе [12, с.42].

А.Запорожець зазначає, що для молодшого школяра характерна нестійкість моральних якостей: свідомо приймаючи правила і навчаючи їм інших, він нібито сам затверджується в тому, що дійсно відповідає зразку, а

при протиріччі між зразком і власною поведінкою легко втішає себе тим, що він зробив випадково. Подання про формальний характер норм і правил перешкоджає нормальному становленню моральної сфери, тому на мові морального розвитку дитини є знання норм моралі і розуміння їх цінності і необхідності [24].

Важливі умови виховання дисциплінованості школярів, формування моральних якостей особистості – чітке формулювання норм і правил, заохочення виконання, відповідна реакція на порушення дисципліни. Основним завданням морального виховання в молодшому шкільному віці є розвиток довольного рівня моральної саморегуляції поведінки. Важливим є розвиток моральної сторони відношення дітей до навчання, в основі якого розвивається працьовитість [24, с.126].

Значне місце в житті молодшого школяра, на думку Л. Виготського, займають почуття як мотиви поведінки. Розвиток емоційної сфери в цей період характеризується посиленням стриманості й усвідомленості в проявах емоцій, підвищенням емоційної стійкості. Молодший школяр починає більш стримано проявляти свої емоції, особливо негативні, що пов'язано з дозволом ситуацій, в яких можна або не можна проявляти свої почуття, тобто довольність поведінки поступово починає позначатися на сфері почуттів. Однак, в цілому для дітей характерні вразливість і чуйність. [13, с.219].

Поряд з підвищенням довольності емоційного процесу, в молодшому шкільному віці змінюється змістовна сторона емоцій і почуттів. Активно розвиваються вищі почуття: інтелектуальні (допитливість, здивування, сумнів, інтелектуальне задоволення), моральні (почуття товарищескості, дружби, обов'язку, співчуття, обурення від відчуття несправедливості і т.д.), естетичні.

З віком емоції дітей стають більш узагальненими, довольними, соціально-регламентованими, ускладнюється зміст емоційної сфери, змінюється її експресивна сторона [13, с.218].

Отже, розглянувши психологічні особливості молодшого школяра, ми виділили основні новоутворення цього віку: якісно новий рівень розвитку

довільної регуляції поведінки і діяльності, в тому числі і «внутрішньої», психічної; рефлексія, аналіз, внутрішній план дій; розвиток пізнавального ставлення до дійсності, поява орієнтації на групу однолітків і поява довільної регуляції поведінки на основі самооцінки, усвідомлення і стриманість в прояві почуттів, формування вищих почуттів; усвідомлення вольових дій.

Висновки до першого розділу

Таким чином, «soft skills» – універсальні або функціональні компетенції, є найголовнішою перевагою сучасного фахівця. До таких компетенцій можна віднести комунікативні та управлінські таланти: ораторське мистецтво, вміння переконувати, керувати, робити презентації, знаходити підхід до людей і вирішувати конфліктні ситуації.

На основі наукових досліджень було визначено навички, необхідні молодшому школяреві, такі як: креативність, здатність правильно організовувати свій час, емоційний інтелект, лідерство, само презентація, здатність керувати інформацією, лідерство. Процес формування вищезгаданих навичок повинен будуватися на основі співробітництва, взаємної поваги та довіри дорослих і дітей.

Проаналізовано психолого-педагогічні особливості дітей молодшого шкільного віку, становлення фізіологічних процесів, що беруть участь у формуванні soft skills. Важливо згадати про кризу 7 років, яка є переломним періодом у розвитку дитини. Молодший шкільний вік – це вік досить помітного формування особистості, на цьому важливому життєвому етапі закладаються всі необхідні знання та навички для подальшого розвитку дитини, формується фундамент моральної поведінки, відбувається засвоєння норм і правил поведінки, починає формуватися громадська спрямованість особистості.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ SOFT SKILLS У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Особливості формування soft skills у дітей

Переорієнтація освіти на розвиток у дітей «гнучких навичок» є ключовою ланкою до вирішення успішності в майбутній трудовій діяльності. Мотивована людина з розвиненими навичками адаптивності, кооперативної роботи і критичного мислення залишається, і ще довгий час буде залишатися, затребуваним.

Учень стає суб'єктом, учасником, а не тільки користувачем інформації. Він ініціює діяльність, робить вибір, бере відповідальність за свої ризиковані дії чи невдачу. Школа перестає бути об'єктом нудьги і страху, вона стає платформою розвитку навичок XXI століття. Змінюються стратегії навчання: монолог змінюється на діалог, учень і вчитель стають партнерами, процес виховання і навчання відбувається через діалог. Це має важливе значення для розвитку людини, оскільки формує почуття контролю над подіями і почуття спроможності, розвиток власної активності і лідерства. А почуття спроможності та почуття задоволення в житті – це одне і те саме.

Розглянемо особливості формування soft skills в учнів.

Вміння працювати в команді

Уміння працювати в команді – це вміння слухати, здатність бачити єдину мету і знаходити точки дотику загальної ідеї з особистими амбіціями, готовність надати допомогу іншим і підтримати в складній ситуації, уміння переконувати і знаходити компроміс.

Різниця між командою і групою полягає в тому, що група може складатися з будь-якого числа людей, які взаємодіють один з одним, психологічно усвідомлюють присутність інших членів групи і розглядають себе як групу. Команда ж – це група, члени якої впливають один на одного заради досягнення спільної мети. Головне, що відрізняє команду від групи, – це ефект синергії: $1 + 1 = 3$. Сумарне зусилля команди набагато перевищує суму зусиль її окремих членів внаслідок ефективної взаємодії між членами

команди на основі загальних прагнень і цінностей, а також взаємодоповнюючих умінь.

Робота в поодинці або в групах буде більш ефективна в наступних ситуаціях:

- для рішення щодо нескладних завдань або проблем;
- коли для прийняття рішень досить експертних оцінок або обміну думками;
- коли різноманітність думок обмежена;
- коли завдання необхідно вирішити терміново;
- коли досить вузького діапазону компетентності;
- при наявності непереборного конфлікту інтересів учасників групи;
- коли необхідний оптимальний результат.

Робота в команді дасть високий результат:

- коли для прийняття рішення необхідний консенсус;
- коли присутня невизначеність і множинність варіантів рішення;
- коли необхідно вирішити складне завдання або проблему;
- коли необхідна висока самовіддача і відповідальність кожного члена команди;
- коли для виконання завдання потрібно широкий діапазон компетентності;
- повинна бути можливість реалізації цілей усіх членів команди;
- коли робота передбачає розробку стратегії;
- коли необхідний різносторонній підхід.

До принципам командної роботи відносяться:

- спільні цінності;
- невелике число людей;
- взаємодоповнюючі вміння;
- взаємна відповідальність;
- значуща мета.

Дуглас Макгрегор перерахував характеристики ефективної робочої команди:[52]

1. Неформальна, комфортна атмосфера. Видимі прояви напруженості відсутні. Ця робоча атмосфера, в якій люди поглинені своєю роботою і зацікавлені в її результатах. Відсутні ознаки нудьги.
2. Відбувається безліч обговорень, в яких беруть участь практично всі члени команди.
3. Завдання або мета команди розуміється і приймається її членами. До певного моменту в команді відбувається вільне обговорення цілей і завдань. Але після того як вони сформульовані, члени команди виконують свої зобов'язання по досягненню цілей і виконанню завдань.
4. Члени команди слухають один одного. Групові обговорення не перескакують від однієї ідеї до іншої, ніяк не пов'язаної з попередньою. Люди не бояться здатися нерозумними, висловлюючи творчі ідеї, навіть якщо вони здаються далекими від предмета обговорення.
5. Присутні розбіжності. Розбіжності не призводять до групового дискомфорту, відсутні ознаки прагнення уникати конфліктів і демонструвати повне благополуччя в команді при будь-яких обставинах.
6. Більшість рішень приймається на основі консенсусу, при якому ясно, що всі члени команди готові з ними погодитися. Однак часом виникають ситуації, коли люди «тримають свої заперечення при собі», і очевидний консенсус лише маскує реальний розбіжність.
7. Часто звучить критика, яка носить відкритий характер і сприймається відносно спокійно без зайвої напруги. Критика рідко переходить на особистості в явній або прихованій формі. Критика носить конструктивний характер і орієнтована на усунення перешкод, з якими зіткнулася команда, що заважають виконанню її роботи.
8. Люди вільно висловлюють свої почуття і свої ідеї як щодо обговорюваних проблем, так і щодо діяльності команди. Зайва обережність у висловлюваннях і «приховані порядку денного» не характерні для членів команди. Члени команди досить добре обізнані про почуття своїх колег з приводу всіх аспектів обговорюваних питань.

9. Коли вдаються до дій, то завдання чітко ставляться і виконуються.

10. Лідерство в команді носить «ресурсний» характер. При спостереженні за роботою команди стає зрозуміло, що лідерство час від часу переходить до різних людей залежно від обставин. Різні члени команди в силу своїх знань або досвіду в різні періоди часу виступають в ролі «ресурсів» для команди.

11. Команда усвідомлює свою діяльність. Часто команда «зупиняється» для аналізу своєї діяльності і перешкод ефективній командній роботі. Проблема може полягати в неадекватній процедурі або поведінці окремих членів, які заважають досягненню цілей команди. У будь-якому випадку перед прийняттям будь-яких рішень з цього приводу відбувається відкрите обговорення проблем, що виникли.

У процесі навчання педагог повинен навчати дітей робити щось разом з іншими дітьми і допомагати вирішувати навчальні питання, зробити так, щоб не тільки одна дитина, а й вся команда добилася мети.

Розвивати здібності працювати в команді можна за допомогою командних заходів (ігри, постановка спектаклю, волонтерські програми), спільних академічних проєктів, коли захист проєкту можлива тільки всією командою.

Уміння приймати рішення і вирішувати проблеми

Бути лідером – означає бути людиною, за яким всі інші визнають право приймати відповідальні рішення за всю команду. Уорен Бенніс досліджував 90 успішних лідерів і визначив наступні чотири групи лідерських якостей:[43]

- 1) управління увагою або здатність так уявити сутність результату або результату, мети або напрямки руху / дій, щоб це було привабливо для послідовників;
- 2) управління значенням або здатність так передати значення створеного образу, ідеї або бачення, щоб вони були зрозумілі і прийняті послідовниками;
- 3) управління довірою або здатність побудувати свою діяльність з такою постійністю і послідовністю, щоб отримати повне довіру підлеглих;

4) управління собою або здатність настільки добре знати і вчасно визнавати свої сильні і слабкі сторони, щоб для посилення своїх слабких сторін вміло залучати інші ресурси, включаючи ресурси інших людей.

Лідер повинен добре знати людей, розуміти їхні почуття та емоційний стан, адже саме завдяки цьому забезпечується його авторитет та влада. Іншими словами, справжній лідер є дуже добрим психологом. Він повинен добре відчувати емоції та настрої співрозмовника, адже це допоможе йому вміло побудувати розмову як у офіційному стилі, так і в дружній атмосфері. Будь-який лідер є керівником, але не кожен керівник буде лідером. Для того щоб стати лідером, мало мати талант. Крім цього, потрібно ще розвиватися у особистому та професійному планах.

Таким чином, розвиток лідерського потенціалу особистості з молодшого шкільного віку зумовлено взаємодією соціальних та біологічних факторів.

Завдання педагога – розвивати вміння розуміти і відчувати інших людей; ставити дітям завдання, які відповідають їх здібностям і характером, і навчити домагатися їх виконання; розвивати лідерські якості у дітей, надихнути їх і повести їх за собою.

Лідерські якості можна розвинути через організацію роботи різних клубів, проведення занять за інтересами. Якщо педагог сам захоплений якоюсь справою, то збере свою команду односторонців і обов'язково знайде відгук у душі будь-якої дитини. Тоді учні самі стануть проявити ініціативу в тій сфері, яка їм цікава.

Одним з найбільш затребуваних якостей особистості в сучасному світі є **креативність**. Креативна людина здатна знаходити нестандартні, абсолютно нові рішення в знайомих ситуаціях, вміє вигадувати і втілювати в життя нові ідеї.

Перевірте, чи можуть ваші учні:

- з ходу запропонувати ідею для святкового привітання, дизайну листівки або постера;
- складати і розповідати історії;

- придумати ідею нової комп'ютерної гри або мобільного додатка.

Досвідчений педагог в своєму арсеналі має безліч способів розвитку креативності. Наприклад, в процесі виконання завдання попросити дати не одну правильну відповідь, а запропонувати 7 варіантів рішення; сприяти розвитку творчих здібностей, які навчаються через театральні постановки, літературні та музичні твори. Дитині з широким кругозором легше знайти нестандартний підхід до вирішення питання.

Уміння спілкуватися з людьми

Комунікабельність – це здатність до спілкування, відкритість і вміння налагодити контакт з іншими людьми, а також справляти на них потрібне враження.

У даному напрямку в процесі навчання діяльність педагога повинна бути спрямована на розвиток умінь доступно і цікаво викладати свої ідеї та думки; впевнено говорити як з групою однолітків, так з іншими дорослими; виступати перед аудиторією.

Щоб розвивати комунікабельність, педагогам рекомендується на заняттях заохочувати активну участь школярів у дискусії, впроваджувати в практику дискусійні форми роботи; віддавати перевагу таким формам роботи, де учні знаходяться в оточенні однолітків, спільно реалізують академічні проекти, беруть участь у спортивних та мистецьких заходах, відвідують гуртки за інтересами, організовувати дні кар'єри та проходження інтерв'ю.

Ще одним з основних якостей, необхідних для організації ефективного спілкування є ***позитивність***. Позитивність – це віра в себе і в інших людей. Це такий погляд на світ, при якому людина може дивитися на події з різних сторін і вважає за краще знаходити позитив у всьому, що його оточує. У процесі спілкування і педагогам, і учням необхідно навчитися зберігати посмішку на обличчі, незважаючи на проблеми, що виникають; боротися і не здаватися, навіть коли не виходить досягти мети.

Виховувати позитивність найкраще власним прикладом. Підтримка і увагу вчителів і однокласників – головний інструмент розвитку позитивності.

Педагог повинен завжди бути готовим допомогти порадою, звернути увагу на позитивні події. При цьому здорова конкурентна атмосфера допомагає школярам фокусуватися на своїй цілі, а не на тимчасових невдачах.

Уміння планувати, організовувати і виділяти пріоритети відноситься до ***організаторських здібностей***.

Організаторська здібність – це здатність об'єднувати людей для досягнення мети і надихати себе та інших на дії. Ініціативність, вимогливість до себе та інших, увага до деталей, здатність делегувати або робити самому – все це важливі якості організатора.

За час навчання в школі діти повинні навчитися організувати свій час так, щоб встигати робити всі заплановані справи: вчитися, брати участь в шкільних заходах, займатися в гуртках і секціях; вміти зібрати команду; приймати швидкі рішення, коли щось йде не так, як задумано.

Розвинути організаторські здібності допоможуть навички тайм-менеджменту, коли весь день розписаний по годинах, є час для навчання, спорту, хобі, домашніх завдань і, обов'язково, час для відпочинку; участь у шкільних заходах, що вимагає від школяра вміння організувати виставку, свято, спектакль, дебати, спортивний матч і багато іншого.

Уміння шукати й обробляти інформацію

Інтелектуальна цікавість, спрага до нових знань, інтерес до навколишнього світу і бажання отримати нові враження – це природна якість будь-якої дитини і важливо її зберегти.

Перевірте, чи можуть ваші учні:

- опинившись в новому місці, намагатися дізнатися щось нове про нього;
- задавати питання про те, як влаштований світ.

Учитель повинен навчати дітей бути самостійними, добувати правильно потрібну інформацію, використовуючи різні джерела, вчитися узагальнювати, співпереживати, аналізувати, робити певні висновки. Таким чином, уміння здійснювати пошук необхідної інформації для виконання навчальних завдань є одним з основних універсальних навчальних дій.

Більшість сучасних дітей не надто впевнені в собі і мають високий рівень тривожності. Вони виявляють занепокоєння з різних приводів: входження в нову соціальну ситуацію; навчання новим навичкам, виконання нової складної задачі. Навчаючись в школі, діти повинні розвивати свої соціальні навички, ставати впевненими в собі, в своїх силах. Ці навички ніяк не пов'язані з інтелектом, здатністю цитувати Гете в оригіналі або множити в розумі чотиризначні числа. Але вміння дитини чітко формулювати думки, пропонувати альтернативні рішення і поважати думку товаришів зроблять його успішним у всіх сферах життя.

Система навичок XXI століття передбачає, що учні будуть:

- виконувати комплексні й оригінальні завдання, для цього їм необхідно вміння працювати в команді і розвинене критичне мислення;
- слідувати індивідуальній освітній траєкторії, відповідної інтересам і якостям кожного конкретного учня;
- вчитися використовувати наявні у них компетенції і знання для самостійного засвоєння нових знань, пошуку нової інформації;
- застосовувати в процесі навчання доступні сучасні технології, якими їм належить користуватися і в дорослому житті;
- отримувати підтримку від педагогів, обговорювати з ними свої успіхи і невдачі, планувати свій освітній маршрут.

Soft skills можна розвивати з самого дитинства, але важливо враховувати сензитивний період у розвитку дитини – період, який створює найбільш сприятливі умови для формування у нього певних психологічних властивостей і видів поведінки; обов'язково звертати увагу на те, що зараз відбувається з дитиною в психологічному плані, яка у нього провідна діяльність.

На підставі нашого досвіду, можемо сформулювати наступні методичні рекомендації педагогам щодо формування «soft skills» в учнів молодшого шкільного віку:

- впровадити в позанавчальний план їх підготовки спеціальний курс «Soft skills – необхідні навички майбутнього»;

- організувати «Школу критичного мислення, школу лідерства і т.д»;
- забезпечити готовність педагогічних працівників до формування «soft skills» в молодших школярів;
- мотивувати учнів до участі у різних формах соціальної активності, самоврядуванні, наукових клубах, круглих столах, групових дискусіях тощо;
- прищеплювати соціальні навички за допомогою інтерактивних форм і методів (ділових, рольових ігор, дискусій, тренінгів, кейс-методу тощо);
- застосовувати засоби мистецтва і художній образ у формуванні м'яких навичок;
- практикувати заохочувальне емоційно-позитивне ставлення.

2.2. Констатувальний експеримент та аналіз отриманих даних

На констатувальному етапі експерименту нами було вирішено дослідити формування такої навички, як лідерство.

Мета експерименту полягала в аналізі рівня сформованості лідерських якостей дітей молодшого шкільного віку та покращення цих характеристик.

Завдання експерименту:

- визначити вихідний рівень і простежити динаміку сформованості лідерських якостей під час експерименту;
- експериментально перевірити вплив спеціально підібраних вправ на формування лідерських якостей учнів.
- провести якісний і кількісний аналіз отриманих результатів.

На основі аналізу наукової літератури визначено такі основні лідерські якості у структурі особистості дитини молодшого шкільного віку: відповідальність, активність, ініціативність, самостійність, емоційна стійкість.

У структурі лідерських якостей дітей молодшого шкільного віку виокремлено такі критерії та показники вихованості лідерських якостей у молодших школярів: когнітивний (наявність у дітей уявлень про поняття

«лідер» та «лідерство», здатність розрізняти вияви лідерства та інших якостей особистості, відповідність уявлень дітей про поняття “лідер” та «лідерство» типовим виявам їхньої лідерської поведінки в умовах рухливої ігрової діяльності); мотиваційно-ціннісний (наявність стійкого інтересу до нових явищ та об’єктів у ігровому середовищі; домінування ціннісних та моральних мотивів у процесі рухливої ігрової діяльності, сформованість гуманістичних цінностей; усвідомлена потреба в реалізації власного лідерського потенціалу під час рухливої ігрової діяльності; сформованість цілей власної лідерської діяльності; відповідність особистісних мотивів суспільним вимогам і нормам); діяльнісний (загальна спрямованість на конструктивну ігрову взаємодію з усіма членами команди; здатність активно виявляти ініціативу та відповідально ставитися до виконання обов’язків лідера команди; уміння самостійно знаходити раціональні ігрові рішення у складній емоційній обстановці). На основі виокремлених критеріїв та їх показників визначено три рівні вихованості лідерських якостей у молодших школярів – достатній, середній, низький [43].

Достатній рівень сформованості лідерських якостей характеризується достатньою активністю під час роботи у групі, ініціативністю, учні з високим рівнем прагнуть організувати не лише свою діяльність, а й діяльність оточуючих, такі діти активно спілкуються з однолітками та можуть повести за собою групу, займають провідні позиції в класі.

Діти молодшого шкільного віку з середнім рівнем розвитку виявляють активність, намагаються самостійно організувати ту чи іншу діяльність, але іноді потребують допомоги, будують спілкування з однолітками, які приводять до успіху.

Учні з низьким рівнем розвитку не виявляють активності, намагаються знайти того, хто зможе організувати діяльність замість них самих, часто потребують допомоги, вони не прагнуть активного спілкування з однолітками, займають позиції «знедолених».

З метою діагностики лідерських навичок молодших школярів ми опитали учнів 2-Б класів Ліцею № 2 Гостомельської селищної ради. У констатувальному експерименті взяли участь 20 дітей. Учнів було поділено на 2 групи: експериментальну та контрольну. Заздалегідь були підготовлені листи з запитаннями та бланки відповідей, де учні ставили бали. Робота була організована таким чином, щоб кожен з учнів працював у своєму темпі. Після збору відповідей була проведена обробка даних.

Першим був запропонований тест « Я лідер» (Є. Федоров; О. Єршомін, Т. Міронова) (Див додаток А).

Методика спрямована на визначення лідерських якостей і включає оцінку таких комунікативних та організаційних умінь, як уміння повести за собою, стати організатором та натхненником життя в колективі, уміння керувати собою, уміння вирішувати проблеми, уміння впливати на оточуючих, уміння працювати з групою тощо .

Таблиця 2.1. Діагностика «Я – лідер»

№	ІІІ учня	Вміння керувати собою	Усвідомлення мети	Вміння вирішувати проблеми	Нааявність творчого підходу	Вплив на оточуючих	Знання правил організації роботи	Організаційні здібності	Щирість	Загальний бал, рівень
1	Авраменко Владислав	15	15	22	18	16	16	21	20	18
2	Бакулін Семен	16	15	15	15	12	15	14	17	14
3	Бричок Божена	20	16	15	13	17	12	18	15	15
4	Гудименко Артем	10	12	12	12	12	12	12	12	11
5	Данілов Максим	15	14	15	17	14	17	18	16	15
6	Дзюба Віктор	15	16	13	18	17	14	18	15	15

7	Жилавська Крістіна	15	14	16	18	15	16	17	16	15
8	Келерц Анастасія	20	24	24	24	24	24	20	24	23
9	Когутенко Мілана	13	14	15	17	18	12	13	17	14
10	Кондратенко Катерина	16	14	18	15	16	14	15	18	15
11	Кулибаба Крістіна	10	8	6	6	8	4	6	4	7
12	Макарчук Кароліна	14	13	10	14	9	13	15	17	13
13	Нікітюк Арсеній	16	14	13	12	11	15	17	16	14
14	Плащинський Степан	10	8	6	6	8	4	6	8	7
15	Середа Севаст'ян	12	16	18	18	14	18	16	10	15
16	Сисюк Іванна	16	12	13	12	11	15	13	13	13
17	Хмельницька Вероніка	12	8	7	5	8	4	6	8	8
18	Чорненька Крістіна	14	15	17	17	14	15	17	14	15
19	Шарко Валерія	15	24	23	24	24	23	24	24	22
20	Шиш Юлія	15	18	15	16	17	16	16	18	15

Аналіз результатів першої діагностики показав, що в 14 учнів, що становить 70% класу, середній рівень розвитку лідерських якостей. У трьох осіб ці якості розвинені низько. І лише в трьох учнів із класу лідерські якості розвинені на достатньому рівні (Рис. 2.1).

Рис. 2.1. Рівень розвитку лідерських якостей молодших школярів (діагностика «Я – лідер»)

У наступній діагностиці під назвою «Діагностика функціонального лідерства в малих групах» (Див додаток Б) взяло участь 20 осіб. Ця методика дозволяє визначити статус кожного з учнів групи, і його місце у системі міжособистісних відносин. У ході цієї методики, дітям пропонувалося відповісти на кілька питань, назвавши прізвища своїх однокласників. Кожне питання, було спрямоване на вибір партнера для себе в різних видах діяльності (прибирання, навчання, відпочинок і т. д.). Ця діагностика була адаптована для дітей молодшого шкільного віку. Учні отримали бланки з питаннями, де навпроти цих питань вони вписували прізвища своїх однокласників. Робота була організована для кожного індивідуально, щоб кожна дитина змогла подумати над питанням стільки, скільки їй було необхідно. Після того, як

роботи були здані, відповіді були занесені до спеціальної таблиці (Див. Табл. 2.2).

Таблиця 2.2

«Діагностика функціонального лідерства у малих групах»

Ім'я	Загальна кількість виборів	Місце учня в системі міжособистісних відносин
Келерц Анастасія	20	Лідер
Шарко Валерія	20	Лідер
Авраменко Владислав	14	Кому надають перевагу
Бакулін Семен	18	Кому надають перевагу
Кулибаба Крістіна	5	Аутсайдер
Бричок Божена	11	Кому надають перевагу
Данілов Максим	11	Кому надають перевагу
Дзюба Віктор	7	Кому надають перевагу
Жилавська Крістіна	9	Кому надають перевагу
Гудименко Артем	5	Аутсайдер
Когутенко Мілана	6	Кому надають перевагу
Шарко Валерія	6	Кому надають перевагу
Кондратенко Катерина	24	Лідер
Макарчук Кароліна	8	Кому надають перевагу
Плащинський Степан	5	Аутсайдер

Середа Севастьян	9	Кому надають перевагу
Нікітюк Арсеній	12	Кому надають перевагу
Сисюк Іванна	12	Кому надають перевагу
Хмельницька Вероніка	4	Аутсайдер
Шиш Юлія	8	Кому надають перевагу

Отримані результати, відображені в таблиці 3, дозволяють зробити висновок, що більшу частину класу складають учні зі статусом «того, кому надають перевагу» – 13 осіб, що становить 65%. Лідерів у класі налічується 3 особи, що становить 15% від загальної кількості учнів. Аутсайдерів у класі 4 особи, що становить 20%. Дані показники (Див. Рис. 2.2) свідчать про низький рівень розвиненості лідерських якостей у класі.

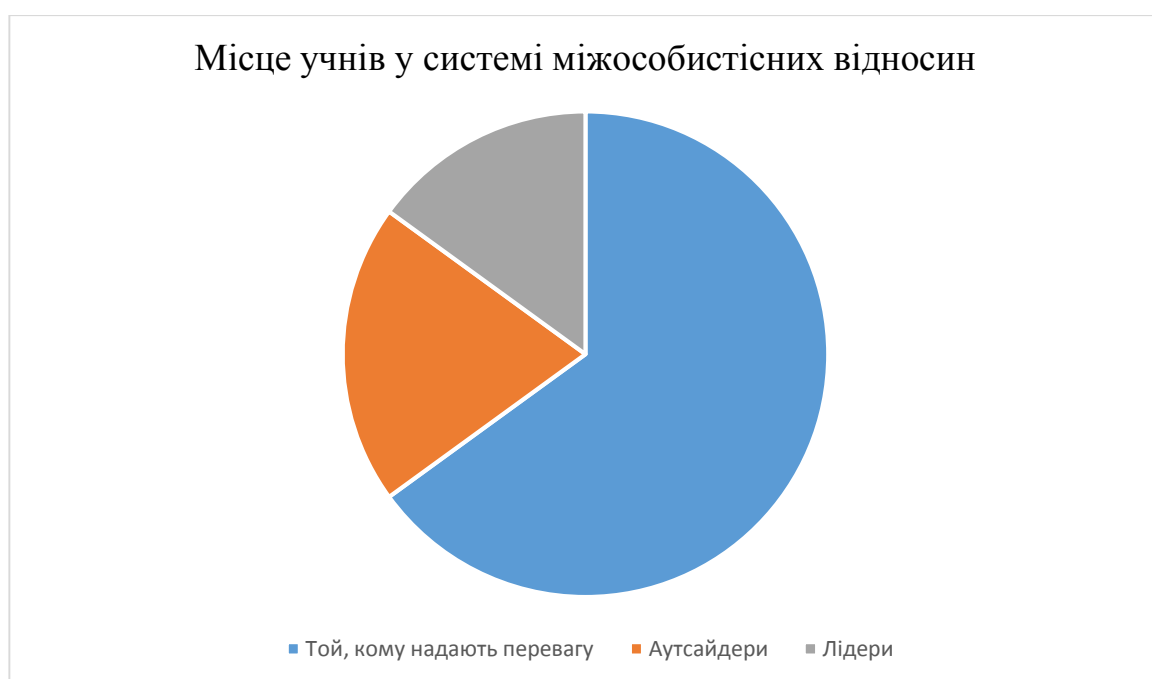

Рис. 2.2 Показники лідерства в малих групах.

Провівши спостереження за учнями, ми можемо сказати, що вони є відповідальними, активними під час уроків й беруть активну участь у житті класу.

Аналіз результатів отриманих діагностик (Див. Табл. 2.3) показав, що більшість класу (близько 70%) становлять діти, які мають лідерські якості розвинені середньо. У 20% учнів лідерські якості розвинені низько чи нерозвинені зовсім (Рис.2.3).

Таблиця 2.3

Порівняльна характеристика діагностик

Назва діагностики	Кількість учнів з високим рівнем розвитку лідерських якостей	Кількість учнів з середнім рівнем розвитку лідерських якостей	Кількість учнів з низьким рівнем розвитку лідерських якостей
«Я – лідер»	3	14	3
Показники лідерства в малих групах.	3	13	4

Наочно різниці в отриманих результатах можна побачити в діаграмі (див. Рис. 2.3).

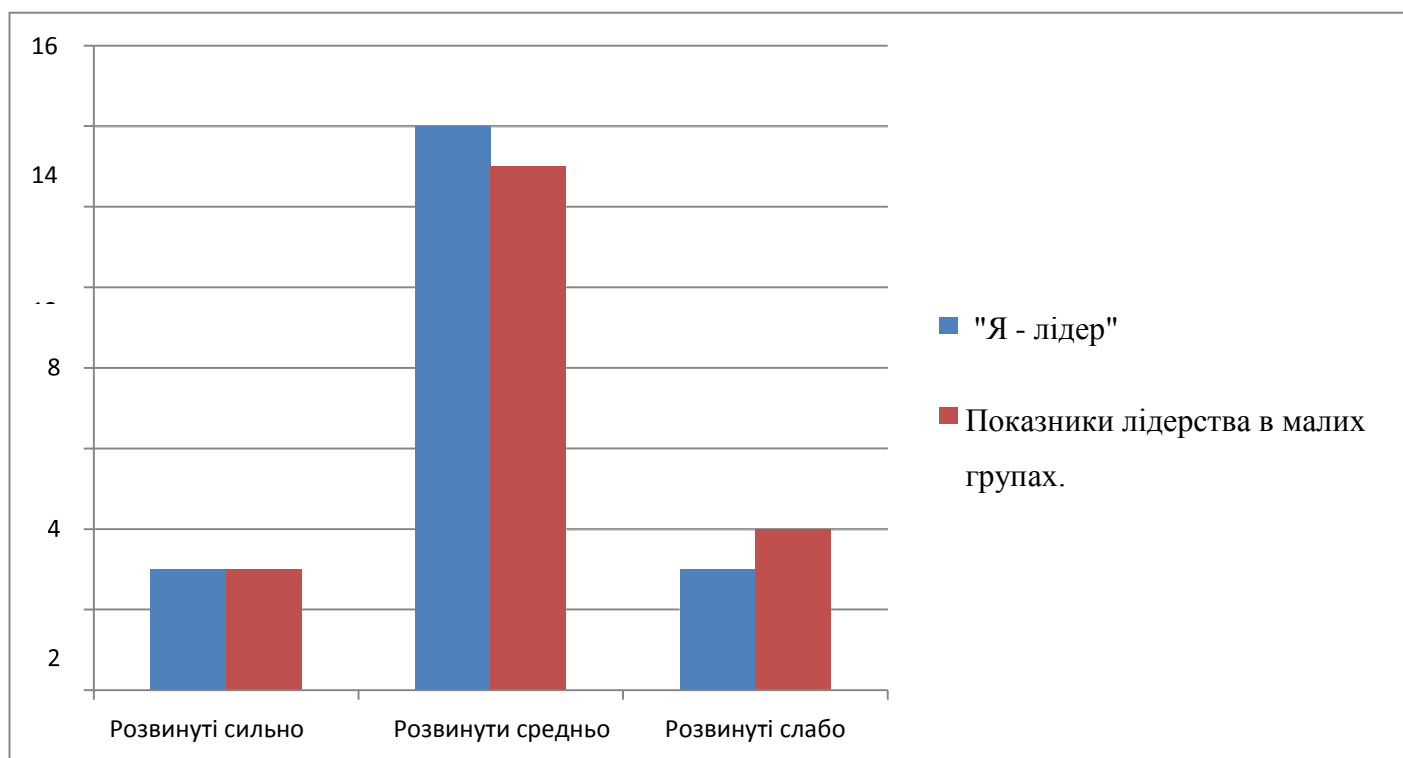

Рис. 2.3. Порівняльна характеристика двох діагностик

Варто сказати, що у більшості дітей цього класу середній рівень розвитку лідерських якостей.

2.3. Формувальний етап експерименту та аналіз результатів

Після проведення діагностики та аналізу отриманих результатів нами було проведено формувальний експеримент, з вправами, спрямованими на розвиток лідерських навичок молодших школярів.

Мета формувального експерименту – підвищити рівень розвитку лідерських якостей в учнів молодшого шкільного віку.

Навчання дитини в початковій школі сприяє формуванню та розвитку лідерських якостей, виховує у дитині відповідальність, самостійність, цілеспрямованість та наполегливість у досягненні поставлених цілей.

Все це необхідно для розвитку та навчання дитини на наступних етапах здобуття освіти.

Відомо, що людина – лідер легше пристосовується до різних життєвих умов, краще засвоює знання. Але не всі знають, що лідером може стати практично кожен. Для цього необхідно виховувати та розвивати в собі основні якості, що властиві лідеру.

Тому вчителю у сучасній школі важливо створити необхідні умови, за яких діти зможуть сповна розкрити свої здібності, розвивати лідерські якості та закласти основи для повноцінного життя [14]. Необхідно залучати дітей до позаурочної роботи і тим самим забезпечувати сприятливі умови для їх розвитку.

Для формування лідерських якостей у дитячому колективі 2-Б класу Ліцею № 2, для експериментальної групи було розроблено програму «Я хочу бути лідером». Програма орієнтована на виявлення та реалізацію лідерського потенціалу молодшого школяра. Курс занять розрахований на 5 навчальних годин, складається з групових занять, які проводяться раз на тиждень, тривалістю 35 хвилин. Ці заняття допоможуть їм усвідомити свій лідерський потенціал та шляхи його розвитку. Для проведення вправ та ігор у

позаурочний час було здійснено підготовчий етап, який полягав у виборі ігор, зміст яких відповідає віковим особливостям учнів та складання структури занять.

Кожне заняття має певну структуру:

- ✓ Привітання (для позитивного настрою учасників та є обов'язковим елементом).
- ✓ Розминка (невелика вправа на розслаблення учнів, подолання блоків у спілкуванні).
- ✓ Основний етап (містить одну - дві вправи для розвитку лідерських якостей).
- ✓ Прощання (проста вправа для закріплення отриманого емоційного стану).

У кожному занятті представлені мета та планований результат, всі заняття у відповідній послідовності.

На початку першого заняття, спільно з дітьми обговорюються всі правила, яких вони повинні дотримуватися в процесі заняття.

Перед початком кожної вправи ведучий попереджає учасників про те, що обговорення та виконання завдання можна розпочинати тільки за сигналом (ця умова особливо важливо дотримуватися в вправах, де взагалі не дається часу на обговорення виконання завдання). Групі дається 10 хвилин на обговорення, як це завдання можна виконати. Ведучий не втручається у процес виконання завдання, він виконує роль спостерігача та аналізує поведінку групи. Після закінчення запропонованого часу група демонструє свою роботу. На завершення проводиться аналіз ситуації у групі. Аналізуючи те, що відбувається, учні набувають досвіду спілкування та взаємодії у колективі.

Заняття 1

Мета: створення уявлення у школярів поняття «лідер» та співставлення із власними особливостями.

Структура:

1. Привітання
2. Розминка
3. Вправи

«Лідер – це...» – гра на представлення якостей, які характеризують лідера.

«Ідеал» – вправа на співвідношення якостей лідера з якостями товаришів та однокласників.

«Мій портрет у сонячних променях» – вправа на співвідношення якостей лідера та своїх особистих якостей.

4. Рефлексія.
5. Прощання

Запланований результат: під час роботи діти спільно створять образ людини – лідера, визначать найкращі людські якості, і визначать свої індивідуально – особистісні особливості, порівнявши з ідеалом

Заняття 2.

Мета: створення умов освоєння активного стилю спілкування, використання різних стилів спілкування з однолітками.

Структура:

1. Привітання
2. Розминка
3. Вправи

«Заборонені слова» – вправа на розвиток активного стилю спілкування, вміння домовлятися та використовувати різні мовні прийоми.

«Не дихай мені в потилицю» – вправа на розвиток безсловесного спілкування.

«Велика сімейна фотографія» – вправа на розвиток вміння домовлятися, шукати компроміси, призначати ролі.

4. Рефлексія.

5. Прощання

Запланований результат: під час роботи учні зможуть опанувати прийоми

активного стилю спілкування, спробувати різні стилі спілкування в ході групової роботи.

Заняття 3.

Мета: створення умов для усвідомлення поняття самооцінки, освоїти кілька прийомів підвищення впевненості у собі, та зняття ознак хвилювання.

Структура:

1. Привітання

2. Розминка

3. Вправи

«Молодець» – вправа для підвищення самооцінки, цінності своїх якостей.

«Розкажи про себе» – вправа на підвищення самооцінки, фіксацію позитивних моментів.

«Вихваляння» – вправа на створення умов та формування навичок саморозкриття.

4. Рефлексія.

5. Прощання

Запланований результат: під час заняття учні дізнаються, що таке самооцінка, як необхідно реально представляти свої сили, а також засвоюють кілька простих прийомів підвищення впевненості у собі та зняття хвилювання.

Заняття 4.

Мета: створення умов усвідомлення необхідності прояву вольових якостей, засвоєння основних прийомів тренування волі.

Структура:

1. Привітання

2. Розминка

3. Вправи

«Найкращі спогади» – вправа на емоційне переживання почуття упевненості.

«Ваш герой» – вправа створення образу героя, емоційне співвіднесення себе з улюбленим героєм.

«Символ впевненості» – вправа створення свого символу, амулету впевненості.

4. Рефлексія.

5. Прощання

Запланований результат: під час роботи діти дізнаються що таке воля, і про необхідності прояву вольових якостей, а також засвоїть кілька найпростіших прийомів тренування волі.

Заняття 5.

Мета: створення умов для розвитку лабільності розуму та нестандартності мислення.

Структура:

1. Ритуал привітання

2. Розминка

3. Вправи

«Асоціації» – вправу на розвиток легкості асоціювання.

«25 букв» – вправа на розвиток інтелектуальних здібностей та уваги.

«Ієрогліфи» – вправа на розвиток інтелектуальних здібностей та креативності.

4. Рефлексія.

5. Прощання

Запланований результат: під час роботи діти освоюють нестандартні види вирішення різних ситуацій, тренують своє асоціативне мислення та креативність.

Розроблена програма мала позитивний вплив на розвиток лідерських якостей молодших школярів. При проведенні комплексу ігор та завдань діти познайомились з позитивними та негативними рисами характеру особистостей, обіграли їх у різних ситуаціях. Кожна дитина під час ігор змогла «приміряти на себе» ту чи іншу якість характеру чи манеру поведінки.

У межах розроблених занять в молодших школярів сформувалася думка про те, хто такий лідер і якими якостями він володіє, вони змогли співвіднести їх із власними якостями та якостями однокласників.

У ході занять діти дізналися, що таке самооцінка, а також засвоїли кілька прийомів підвищення впевненості у собі та зняття хвилювання. Таким чином, наша цілеспрямована діяльність по використанню комплексу ігор та вправ, спрямованих на розвиток лідерських якостей дітей дозволили нам отримати позитивну динаміку змін та результати.

Після проведення комплексу вправ та ігор нами повторно було проведено тестування учнів контрольної групи за допомогою методик згаданих вище. Результати стали наступними:

За методикою «Я лідер» , з 10 учнів контрольної групи 9 показало підвищення рівня сформованості до достатнього рівня, і один учень з низького рівня покращив свої навички до середнього.(Рис. 2.4)

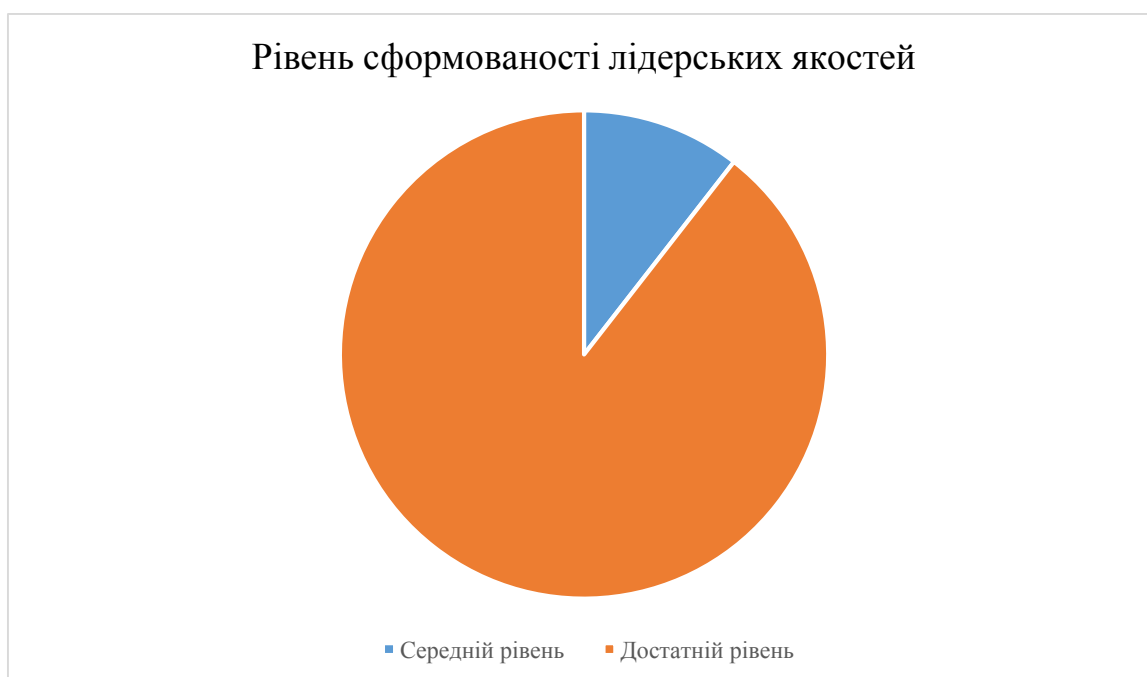

Рис. 2.4 Результати експериментальної групи після комплексу вправ

За наступною методикою «Показники лідерства в малих групах» після повторного опитування, ми отримали такі результати:

Кількість лідерів зросла до 70 %, учні відчували впевненість в своїх діях та почали діяти наполегливо та впевнено. Збільшилося і число тих, кому надають перевагу(стало 20%), але що засмутило, одна дитина все таки залишилася в аутсайдерах.

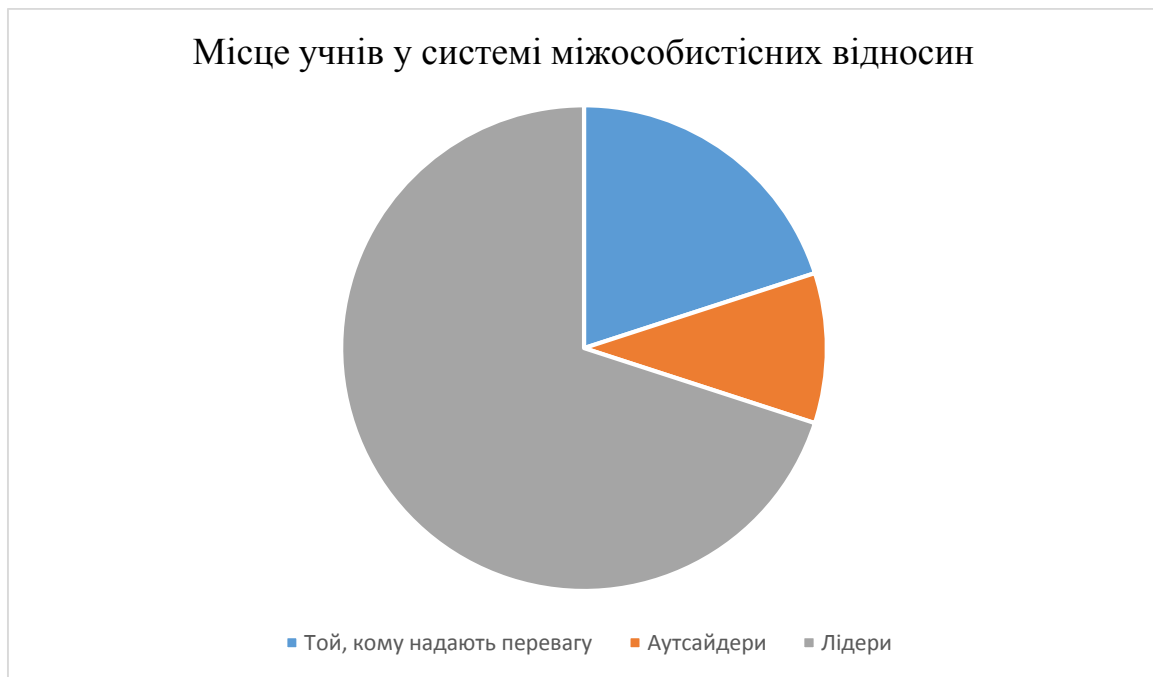

Рис. 2.5 Місце учнів у системі міжособистісних відносин

Педагогічний експеримент показав, що завдяки впровадженню вдало підібраних вправ для виховання лідерських якостей вдається не тільки зберегти природний віковий характер змін якостей особистості молодшого школяра, визначених нами як лідерські, а й значною мірою пришвидшити цей процес. Зростання рівня вихованості лідерських якостей було зафіксоване як в експериментальній, так і в контрольній групах, але порівняння кількісних показників вказує на переконливі переваги експериментальної моделі виховання лідерських якостей над традиційними моделями їх виховання. Порівняльний аналіз результатів, здобутих до і після формувального етапу експериментальної частини дослідження, дав можливість визначити динаміку

змін за рівнями вихованості лідерських якостей у молодших школярів, які відбулися в експериментальній групі.

Висновки до другого розділу

Формування в учнів молодшого шкільного віку таких навичок як, вміння працювати в команді, уміння приймати рішення і вирішувати проблеми, креативність, уміння спілкуватися з людьми, позитивність, організаторські здібності та уміння шукати й обробляти інформацію, формуються в учнів завдяки правильному підходу до навчання, систематичності та під впливом правильно підібраних завдань та сучасних технологій.. Ці вміння зроблять учня успішною особистістю в усіх сферах життя.

Вивчення матеріалів по темі дослідження дозволило нам сформулювати методичні рекомендації вчителям з формування soft skills, на що слід звертати увагу при формування м'яких навичок. Оптимальною формою організації навчання ми вважаємо різні варіанти групової роботи учнів на уроках та в позаурочний час. У ході реалізації розробленої програми нами були використані такі Розподіл учнів на групи здійснювався з урахуванням їх різних навчальних здібностей і статевої приналежності. Під час проведення дослідно-експериментальної діяльності, нами були зафіксовані результати попереднього і підсумкового контролю рівня сформованості лідерських якостей. Результати дослідження дають змогу стверджувати, що мети досягнуто, задачі успішно вирішені.

ВИСНОВКИ

На сучасному етапі розвитку суспільства відчутна гостра нестача професіоналів з добре розвиненими гнучкими навичками, які формуються ще в школі. Під «soft skills» розуміють ті вміння, навички та компетенції, які необхідні учневі для спілкування, взаємодії не тільки в навчальній і професійній діяльності, а й у повсякденному житті.

У сучасній психолого-педагогічній літературі є низка праць, присвячених формуванню м'яких навичок у дітей молодшого шкільного віку. Це роботи, спрямовані на дослідження загальнонавчальних навичок (О.Савченко, Н.Гишко), проблеми формування креативного мислення (Дж. Гілфорд, В.Дружиніна, Є.Лютова, Т.Баришева, Єльїна та ін.), розвитку емоційного інтелекту (Д. Гоулман, П. Соловей, Д. Карузо, С. Рубінштейн, Д. Люсін, Г.Гарскова); лідерства (Д. Алфімова, В. Мороз, Ж. Петрочко, М. Риженко, Н. Сушик та ін.). Науковці відзначають важливість формування цих навичок як таких, що сприятимуть подальшій готовності дітей до самостійного життя, роботи та самореалізації.

Аналіз особливостей формування soft skills у дітей молодшого шкільного віку дозволив виявити, що цей вік є оптимальним. Молодший школяр має високу сприйнятливості до різного роду впливів соціуму. У цьому віці у дитини вже формується більше адекватна самооцінка, вона навчається самоконтролю. Молодший школяр уже володіє певним ступенем самостійності та свідомості, видно прояви механізмів адаптації до соціальних норм та вимог суспільства. Перед батьками та педагогами стоїть завдання навчити дитину будувати міжособистісні стосунки, допомогти сформувати ті необхідні якості, які допоможуть у майбутньому стати справжнім лідером.

В якості найбільш ефективної форми роботи на уроці з метою формування soft skills була обрана групова робота, особливістю якої є безпосередня взаємодія між учнями, їх спільна узгоджена діяльність.

Для діагностики рівня розвитку лідерських якостей у молодших школярів ми використали такі методики:

1. Методика «Я – лідер» (Є. Федоров, О. Єрьомін, Т. Миронова);
2. Методика діагностики функціонального лідерства у малих групах.

Діагностичне дослідження рівня розвитку лідерських якостей дітей молодшого шкільного віку показало, що лише 15% мають достатній рівень розвитку, 70 % – відносяться до середнього рівня розвитку, 15 % мають низький рівень розвитку лідерських якостей.

Проведення формувального експерименту з використанням дібраного нами комплексу вправ дозволили констатувати позитивну динаміку формування лідерських якостей учнів молодшого шкільного віку.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми виховання лідерських якостей особистості молодшого школяра і не претендує на повне розв'язання всіх порушених у ньому питань. Подальшого дослідження потребують питання наступності виховання лідерів у початковій, основній та старшій школі, а також питання взаємозв'язку виховання лідерських якостей та одночасного розвитку емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/словарь/английский/soft-skills>
2. Lazorenko L., Krasnenko O. The importance of developing 21st century. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-15-0-13>
3. Mayer J. D., Salovey P. The Intelligence of Emotional Intelligence. 1993. № 17 (4), 433 – 442 с.
4. Soft skills - навички XXI століття: що найбільше цінують роботодавці?. URL: <https://perm.hse.ru/news/243254110.html>
5. Soft і Hard skills. Що це таке і навіщо їх розвивати? URL: <https://propostuplenie.ru/article/zachem-razvivat-soft-i-hard-skills/>
6. Softskills і Hardskills - в чому різниця?. URL: <https://www.mental-skills.ru/synopses/soft-skills-i-nard-skills-v-chem-raznitsa.html>.
7. Абашкина О. Soft skills: ключ до кар'єри. URL: <http://www.pro-personal.ru/article/7811-soft-skills-klyuch-k-karere>
8. Ананьєва Т. Десять компетенцій, які будуть затребувані в 2020 році. URL: <http://www.tananyeva.com/single-post/>
9. Антонова О.Є. Сутність поняття креативності: проблеми та пошуки / О.Є. Антонова // Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі: [монографія] / за ред. О.А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ім. І. Франка, 2012. – С.14–41.
10. Асмолов А.Г., Бурменська Г.В., Володарська І.А., Карабанова О.А., Салміна Н.Г., Молчанов С.В. Проектування універсальних навчальних дій в старшій школі / - М.: Національний психологічний журнал, 2011. - С. 104-110.
11. Беркович М.А., Кофанова Т.В., Тихонова С.С. Soft skills (м'які компетенції) бакалавра: оцінка стану і напрями формування. - Вісник ВДУ. Серія: економіка та управління, 2018. - №4. - С. 64-68.
12. Божович, Л. І. Психічне розвиток школяра та її виховання / Л. І. Божович, Л. С. Славіна. - М.: Знание, 1979. - 96 с.

13. Виготський, Л. С. Історія розвитку вищих психічних функцій / Л. С. Виготський. Зібрання творів: в 6 т. - Т. 3. - М.: Педагогіка, 1983. - 314 с.
14. Восторгова Е.В., Михайлов В.В., Сищенко А.К. Модель діагностики та розвитку soft skills школярів в рамках підготовки до змагань World Skills Junior // Педагогічні науки. - М., 2019. - С. 131- 134.
15. Гайдученко Е., Марушев А. Емоційний інтелект. URL: <https://1-a-b-a.com/lecture/show/125>
16. Гизатуллина А.В., Шатунова О.В. Надпрофесійні навички вчителів: зміст і затребуваність // Вища освіта сьогодні. - 2019. - № 5. - С. 14-20.
17. Гилфорд, Дж. Три сторони інтелекта / Дж. Гилфорд // Психологія мышлення. - М., 1965. - 397 с.
18. Гоулман Д. Емоціональне лідерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта/ Д. Гоулман, Р. Бояцис, Э. Макки; пер.сангл.-3-изд.-М.:Альпина Бизнес Букс, 2008. -301 с.
19. Давидов В. Слухати, говорити і домовлятися: що таке soft skills і як їх розвивати. URL: <https://theoryandpractice.ru/posts/11719-soft-skills>
20. Дослідження soft skills: як до цих навичок відносяться розробники. URL: <https://techrocks.ru/2018/11/17/developers-soft-skills-research/>
21. Дяків А. А. Виховання лідера / А. А. Дяків. – К.: Наук. думка, 2011. – 231 с.
22. Електронне урядування// Вікіпедія вільна енциклопедія. – 2016. – URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
23. Еріксон, Е. Ідентичність: юність і криза / Е. Еріксон. - М.: Флінта; МПСІ Прогрес, 2006.
24. Запорожець А. В. Избранные психологические труды. В двух томах. Том 1. Психическое развитие ребенка / А. В. Запорожець., 1986. – 323 с.
25. Зінченко А. Г, Саприкіна М. А. Навички для України 2030: погляд бізнесу. / За ред. М. А. Саприкіної. - Н-69 К.: ТОВ “Видавництво “ЮСТОН”С 2016. – 36 с.

26. Івоніна А.І., Чуланова О.Л., Давлетшина Ю.М. Сучасні напрямки теоретичних і методичних розробок в галузі управління: роль soft-skills і hard skills в професійному та кар'єрному розвитку співробітників // Інтернет-журнал "наукознавство". - Том 9, №1. - 2017. URL: <http://naukovedenie.ru/PDF/90EVN117.pdf>
27. Іламі Ясна. Soft skills: універсальні навички європейського рівня.. – 2015. – URL: <https://studway.com.ua/soft-skills/>.
28. Карузо Д.Р. Развитие эмоционального интеллекта. Основы и тенденции от основателя концепции Д. Карузо // Управление человеческим потенциалом. — 2014. — №4. — С.254–258.
29. Коваль К. О. Розвиток «soft skills» у студентів – один з важливих чинників працевлаштування: Вісник Вінницького політехнічного інституту, 2015. № 2. С. 162-167.
30. Креативне мислення, «гнучкі навички» і конкурентоспроможність на ринку праці військовослужбовців, випускників курсів у межах проекту «Україна – Норвегія». Менеджмент підприємницької діяльності : навч. посіб. для професійної підгот. військовослужбовців ЗС України звільнених у запас / М. Р. Личковська, Т. Г. Доброва, Г. В. Музиченко [та ін.]; [авт. передм. О. Я. Чебикін]. Одеса : Гельветика, 2018. С. 216-233. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/2158/1/Creative%20thinking.pdf>
31. Кузякин, А. П. Что такое лидер и лидерство? // Образование. 2000. - №4. С. 89-99
32. Кулагина И.Ю., Колюцкий В.Н. Возрастная психология: Развитие человека от рождения до поздней зрелости: Учебное пособие для вузов.-М.:Юрайт,2011.-464 с.
33. Леонтьев, А. Н. Лекции по общей психологии : учебное пособие / А. Н. Леонтьев ; под ред. Д. А. Леонтьева, Е. Е. Соколовой. 5-е изд., стер. Москва : Смысл : Академия, 2010. – 509 с.

34. Ложкін Г.В., Повякель Н.І. Практична психологія конфлікту: навчальний посібник. - Київ: МАУП, 2002. - 256 с.
35. Милевский И. Личностное развитие успешного человека. Принципы soft skills - гибких навыков человека/ EcoUniver Экономический портал / И. Милевски // 2013. – URL: <https://ecouniver.com/economik-rasdel/men/6641-lichnostnoe-razvitieuspeshnogo-cheloveka.html>.
36. Мухіна, В. С. Вікова психологія. Феноменологія розвитку: підручник / В. С. Мухіна. - 14-е изд., Перераб. і Дої. - М.: Академія, 2012. - 656 с.
37. Обухова Л. Ф. Детская психология: теории, факты, проблемы. – М.: Тривола, 1995. – 360 с.
38. Патліна А.С., Попова Е.Д. Мережеве взаємодія вузів і шкіл як умова формування soft skills студентів // Теорія і методика професійної освіти. - 2017. - № 2 (35). - С. 94-103.
39. Петровський, А. В. Основи теоретичної психології / А. В. Петровський, М. Г. Ярошевський. - М.: ИНФРА-М, 1998.
40. Поддьяков А.Н. Рішення комплексних проблем в PISA-2012 і PISA-2015: взаємодія зі складною реальністю // Освітня політика. - 2012. - № 6. - С. 34-51
41. Поніманська Т. І. Теоретико-методичні засади гуманістичного виховання дітей дошкільного віку / Т. І. Поніманська. - Рівне :РДГУ, 2006.-364 с.
42. Портланд Ю. Что такое soft skills и почему они так важны для карьеры?/ Дневник успеха / Ю. Портланд // URL: <http://dnevnyk-uspeha.com/rabota-ikarera/chto-takoe-soft-skills-i-pochemu-onitak-vazhnyi-dlya-kareryi.html> .
43. Семенов. А. А. Виховання лідерських якостей у молодших школярів засобами рухливих ігор : монографія. Умань : ВПЦ «Візаві», 2014. – 217 с.
44. Сіденко А.С. Педагогічний експеримент: від ідеї до розробки: навчальний посібник. - 2-е вид., Доп. - М.: АПКіППРО 2009. - 130 с.

- 45.Солдатова Г. У., Олькіна О. 100 друзів. Коло спілкування підлітків в соціальних мережах // Діти в інформаційному суспільстві. - 2016. - № 24. - С. 24- 33.
- 46.Сосницька О. Soft skills: м'які навички твердого характеру.URL: <http://be-st.ru/ru/blog/13> .
- 47.Турчина І. С., Вахрушева Н. М. Формування навчально-пізнавальної компетентності учнів початкової школи як педагогічна проблема. Молодий учений. 2018. №2.1 (54.1). лютий. С. 13-16.
- 48.Тюрікова С. А. Комунікативні універсальні навчальні дії: сутність та показники сформованості. URL: <http://naukovedenie.ru/PDF/135PVN314.pdf>
- 49.Чуланова О.Л., Івоніна А.І. Формування soft-skills (м'яких компетенцій): підходи до інтеграції російського і зарубіжного досвіду, класифікація, операціоналізація // Управління персоналом і інтелектуальними ресурсами - 2017. - №1 (28). - С. 53-58.
- 50.Шайхутдінова Х.А. Робота в малих групах як ефективний засіб розвитку комунікативної компетенції на уроках іноземної мови // Вісник Самарського державного технічного університету. Серія: Психолого-педагогічні науки. - 2019. - Т. № 1 (41). - С. 139-156.
- 51.Шандрук С.К. Психологія професійних творчих здібностей : монографія . Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – 357 с.
- 52.Шелдрейк Д. Дуглас МакГрегор і людська сторона підприємства: навч. для вузів - М .: изд. Аспект Пресс, 2005. - 254 с.
- 53.Шипілов В. Перелік навичок soft-skills і способи їх розвитку.URL: [https:// www.cfin.ru/management/people/dev_val/soft-skills.shtml](https://www.cfin.ru/management/people/dev_val/soft-skills.shtml)
- 54.Яркова Т.А., Черкасова І.І. Формування гнучких навичок у студентів в умовах реалізації професійного стандарту педагога // Вісник Тюменського державного університету. Гуманітарні дослідження. Humanitates. - 2016. - Том 2. № 4. - С. 222-234.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Я – лідер»(Є.С.Федоров; О.В.Єрємін, Т.А.Міронова).

Мета проведення: вивчення операційних комунікативних умінь учнів.

Методика спрямована на визначення лідерських якостей і включає оцінку таких комунікативних та організаційних умінь, як уміння повести за собою, стати організатором та натхненням життя в колективі, керувати за собою, вирішувати проблеми, впливати на оточуючих, працювати з групою та ін.

Інструкція з проведення опитування

«Учні, вам пропонується відповісти на питання про особливості вашого вміння організувати різні справи та особливості вашої особистості.

Я читатиму номер та речення, а ви повинні записати в бланку відповідей бал за шкалою можливих відповідей:

4б. - повністю згоден

3б. - швидше згоден, ніж не згоден

2б. - важко сказати

1б. - Скоріше не згоден, ніж згоден 0

б. – повністю не згоден».

Текст методики «Я – лідер»

1. Не гублюсь і не здаюся у важких ситуаціях.
2. Мої дії спрямовані на досягнення зрозумілої мені мети.
3. Я знаю, як долати труднощі.
4. Люблю шукати та пробувати нове.

5. Я легко можу переконати у чомусь моїх товаришів.
6. Я знаю, як залучити моїх товаришів до спільної справи.
7. Мені важко досягти того, щоб усі добре працювали.
8. Усі знайомі ставляться до мене добре.
9. Я не вмю розподіляти свої сили в навчанні та праці.
10. Я можу легко відповісти на запитання, чого я хочу від життя.
11. Я добре планую свій час та роботу.
12. Я легко захоплююсь новою справою.
13. Мені легко встановити нормальні стосунки із товаришами.
14. Організуючи товаришів, намагаюся зацікавити їх.
15. Жодна людина не є для мене загадкою.
16. Вважаю важливим, щоб ті, кого я організовую, були дружні.
17. Якщо маю поганий настрій, я можу не показати це оточуючим.
18. Для мене важливе досягнення мети.
19. Я регулярно оцінюю свою роботу та свої успіхи.
20. Я готовий ризикувати, щоб випробувати нове.
21. Перше враження, яке я справляю, зазвичай гарне.
22. У мене завжди все виходить.
23. Добре відчуваю настрій своїх товаришів.
24. Я вмю піднімати настрій у групі товаришів.

25. Я можу змусити себе вранці робити зарядку, навіть якщо цього не хочеться.
26. Я зазвичай досягаю того, чого прагну.
27. Не існує проблеми, яку я не можу вирішити.
28. Ухвалюючи рішення, перебираючи різні варіанти.
29. Я вмію змусити будь-яку людину робити те, що вважаю за потрібне.
30. Я вмію правильно підібрати людей.
31. У відносинах з людьми я досягаю порозуміння.
32. Прагну до того, щоб мене розуміли.
33. Якщо в роботі маю труднощі, то я не опускаю руки.
34. Я ніколи не вчиню так, як інші.
35. Я прагну вирішити всі проблеми поетапно, не відразу.
36. Я ніколи не чинив так, як інші.
37. Немає людини, яка б устояла перед моєю чарівністю.
38. При організації справ я враховую думку товаришів.
39. Я знаходжу вихід у складних ситуаціях.
40. Вважаю, що мої товариші, роблячи спільну справу, повинні довіряти одне одному.
41. Ніхто ніколи не зіпсує мені настрій.
42. Я знаю, як здобути авторитет серед людей.
43. Вирішуючи проблеми, використовую досвід інших.
44. Мені не цікаво займатися одноманітною, рутинною справою.

45. Мої ідеї охоче сприймаються моїми товаришами.
46. Я вмію контролювати роботу своїх товаришів.
47. Вмію знаходити спільну мову з людьми.
48. Мені легко вдається згуртувати моїх товаришів довкола якоїсь справи.

Таблиця 6

Бланк відповідей

А – вміння виправляти

Б - усвідомлення мети (знаю, чого хочу) - № 2,10,18,26,34,42 В - вміння вирішувати проблеми - № 3,11,19,27,35,43

Г – наявність творчого підходу - № 4,12,20,29,36,44

Д - вплив на оточуючих - № 5,13,21,29,37,45

Е – знання правил організаторської роботи - № 6,14,22,30,38,46

Ж – організаторські можливості - № 7,15,23,31,39,47

Додаток Б

«Діагностика функціонального лідерства у малих групах» (Н.П. Фетіскін, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов)

Призначення: Методика дає змогу визначити місце кожного члена групи у системі міжособистісних відносин, побачити його психологічний статус, і навіть ієрархію статусів всіх членів групи.

Інструкція:

Всім учасникам групи пропонується відповісти на ряд питань. Кожне питання - це вибір собі товариша чи партнера з різних видів діяльності (суспільна робота, праця, спорт, відпочинок тощо). З метою підвищення надійності результатів кількість виборів має бути обмежено від однієї до трьох. У тих випадках, коли допускається необмежену кількість виборів, учасники досліджень мають встановити послідовність своїх виборів у порядку переваги. Сума виборів, отримана кожним при відповіді на всі запитання всіх членів групи, і є своєрідним емпіричним еквівалентом психологічного статусу індивіда, тобто своєрідним показником його положення у системі міжособистісних відносин (у психологічній літературі він називається часто соціометричним статусом).

Запитання

1. Хто з твого класу, на твою думку, володіє організаторськими здібностями і може в цьому в майбутньому досягти успіху? (Назвати від одного до семи.)
2. У кого з твого класу, на твою думку, найкраще вийшло організувати вечір відпочинку?(Від одного до п'яти.)
3. Хто з твого класу є для тебе авторитетом? (Назвати від одного до п'яти.)
4. У кого, на твою думку, найкраще вийшла б підготовка класу до участі у туристичному конкурсі? (Назвати від одного до семи.)
5. З ким із твого класу ти не хотів би розлучатися і після закінчення школи? (Назвати від одного до десяти.)
6. З ким ти хотів би готуватися разом до контрольної роботи? (Назвати від одного до семи)
7. Кого з однокласників ти хотів би запросити до себе на день народження? (Назвати від одного до десяти.)

8. Кого з твого класу, на твою думку, треба залучити до проведення конкурсу «Що, де, коли?» (Назвати від одного до шести.)

9. З ким із твого класу ти хотів би разом бути на весняному суботнику? (Назвати від одного до десяти)

Обробка та інтерпретація результатів тесту

Залежно від цілей досліджень зазвичай вибирають від трьох до семи питань подібного типу та пропонують кожному члену групи відповісти на них з усією серйозністю.

Для підвищення надійності результатів можна, відповідаючи на запитання, не називати свого прізвища. Здійснюючи вибір, члени групи називають не прізвища тих, кого вибирають, а їх порядкові номери за алфавітним списком, який попередньо записується на дошці (це спрощує обробку результатів).

При інтерпретації даних традиційно використовуються

наступні критерії:

- статус лідера має той, хто набирає 50% і більше виборів від їх можливої кількості. При цьому необхідно враховувати, що лідерство буває функціональним та універсальним. Універсальний лідер – це той, хто отримує 50% і більше виборів від загального можливого їхнього кількості за всіма критеріями (питаннями) або їх більшості. Функціональний лідер – це той, хто отримує таке саме кількість виборів за одним або декількома критеріями (питаннями);
- статус того, кому надають перевагу мають ті, хто збирає від 20 до 50% від загальної кількості виборів;
- статус аутсайдера мають ті, що не отримали виборів або мають їх незначну кількість (до 20%);

- статус того, кому не надають перевагу мають ті, у кого найбільша кількість негативних виборів (якщо таке дослідження проводиться).

Інформація про кількість негативних виборів може бути отримана лише в тому випадку, коли до будь-якого з перерахованих питань додають частку «ні» – «кого б ти не запросив на свій день народження» і т.д.

При аналізі зведеної таблиці результатів слід акцентувати увагу на тому, що статуси індивідів у групі завжди динамічні, бо залежать від спрямованості особистості кожного, його провідних психологічних характеристик, ступеня включеності до спільної діяльності, активної життєвої позиції. Тому кожен має можливість змінити свій статус на краще і тим самим зайняти більш високе, комфортне становище у системі міжособистісних відносин.

Якщо такі дослідження проводити щорічно, то можна побачити динаміку міжособистісних відносин, що складаються в групі протягом тривалого часу.